

บ้านจะเป็นผู้กำหนดให้ แต่ส่วนใหญ่จะปฏิบัติกันในวันจับปี๊บเดือน หรือที่เรียกกันว่าเป็นวันปีใหม่ไทย อยู่ในช่วงเดือนเมษายนหรือช่วงต่อระหว่างเดือนห้ากับเดือนหก วัตถุประสงค์ของการทำพิธีไหว้สวนคือเพื่อคุ้มครองให้เจ้าของสวนประสบผลสำเร็จ ปลอดภัยจากอันตรายที่เกิดจากสัตว์ในสวน เช่น งูพิษ ผลหมากรากไม้เจริญงอกงามได้รับผลผลิตดี เจ้าของที่ดินทำกินมีความสุขความเจริญ ของที่ใช้ไหว้คือ ไก่ เหล้า หมากพลู ขนมหาง ชนมแดง ขนมหาว ขนมโค มีการไหว้ปีละครั้ง ยกเว้นบางคนอาจจะมีการบนบานศาลกล่าวไว้ถ้าทำกิจกรรมอย่างใดสำเร็จก็จะตอบแทน เป็นความเชื่อของชาวบ้านที่ยึดถือสืบทอดกันมายาวนาน และยิ่งมีความเชื่อเพิ่มมากขึ้น คนในชุมชนบ้านน้ำหักส่วนใหญ่นิยมการทำบุญเข้าวัดกันมาก พระภิกษุยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวเป็นที่พึ่งของชาวชุมชน คนทั่วไปยังมีความศรัทธายอมรับกัน ชุมชนบ้านน้ำหักจึงเป็นชุมชนเก่าแก่ชุมชนหนึ่งที่มีอายุมานาน วิถีชีวิตผู้คนจึงผูกพันกับธรรมชาติอย่างแนบแน่น มีการประกอบอาชีพการเกษตรในลักษณะเกษตรผสมผสาน

สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านน้ำหักในปัจจุบัน

บ้านน้ำหักเป็นหมู่บ้าน หมู่ที่ 1 ใน 10 หมู่บ้านของตำบลน้ำหัก อำเภอคีรีรัฐนิคม จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 3 อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอคีรีรัฐนิคมประมาณ 14 กิโลเมตร และห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 82 กิโลเมตร มีอาณาเขต ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านหวายสนิม หมู่ที่ 10 ตำบลน้ำหัก ทิศใต้ ติดต่อกับบ้านมาตปึก หมู่ 4 ตำบลน้ำหัก ทิศตะวันออก ติดต่อกับคลองยัน และหมู่ที่ 3 ตำบลน้ำหัก ส่วนทิศตะวันตก ติดต่อกับบ้านวังถ้ำ หมู่ที่ 6 ตำบลน้ำหัก

ประชากร บ้านน้ำหักมีจำนวน 308 คน เป็นชาย 156 คน เป็นหญิง 152 คน จำนวนครัวเรือน 72 ครัวเรือน โดยกลุ่มผู้ที่มีอายุระหว่าง 21 – 30 ปี ซึ่งเป็นกลุ่มคนในวัยทำงานเป็นกลุ่มที่มีมากที่สุดคือ 56 คน คิดเป็น ร้อยละ 18.18 รองลงมาได้แก่กลุ่มคนที่มีอายุระหว่าง 31 – 40 ปี จำนวน 51 คน คิดเป็นร้อยละ 16.56 (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนสมาชิกในครอบครัว

อายุระหว่าง(ปี)	ชาย (คน)	หญิง (คน)	รวม (คน)	คิดเป็นร้อยละ
0 – 5	13	6	19	6.17
6 – 10	17	12	29	9.41
11 – 15	18	7	25	8.12
16 – 20	11	15	26	8.44
21 – 30	25	31	56	18.18
31 – 40	23	28	51	16.56
41 – 50	19	14	33	10.71
51 – 60	15	17	32	10.39
61 ปี ขึ้นไป	15	22	37	12.01
รวม	156	152	308	100

การถือครองที่ดิน ในจำนวนครอบครัวเกษตรกรที่ถือครองที่ดินจำนวน 72 ครอบครัว ปรากฏว่าส่วนใหญ่มีการถือครองที่ดิน ขนาดเนื้อที่อยู่ระหว่าง 5 – 10 ไร่ จำนวน 29 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 40.28 ไร่ รองลงมามีการถือครองที่ดินขนาดระหว่าง 11 – 20 ไร่ จำนวน 15 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 20.83 ไร่ และมีเป็นส่วนน้อยที่มีการถือครองที่ดินขนาด 100 ไร่ขึ้นไป เพียงร้อยละ 1.39 เท่านั้น (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 แสดงการถือครองที่ดิน

ขนาดเนื้อที่ถือครอง (ไร่)	จำนวนครอบครัว	คิดเป็นร้อยละ
5 – 10	29	40.28
11 – 20	15	20.83
21 – 30	13	18.06
31 – 50	8	11.11
51 – 100	6	8.33
101 ไร่ขึ้นไป	1	1.39
รวม	72	100

การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน หมู่ที่ 1 ตำบลน้ำหักมีพื้นที่ทั้งหมด จำนวน 3,733 ไร่ เป็นพื้นที่ทำการเกษตร จำนวน 2,496 ไร่ เป็นที่ดินสาธารณประโยชน์ 37 ไร่ และเป็นป่าสงวนเลี้ยงสัตว์ 1,200 ไร่

จากการสอบถามพบว่า ชาวบ้านส่วนมากมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน 66 ครอบครั้ว คิดเป็นร้อยละ 91.67 มีเอกสารแสดงกรรมสิทธิ์ เป็นโฉนดที่ดิน จำนวน 54 ครอบครั้ว หรือร้อยละ 75 รองลงมาเป็นที่ดิน น.ส.3 ร้อยละ 23.61 นอกนั้นไม่มีกรรมสิทธิ์ จำนวน 6 ครอบครั้ว หรือร้อยละ 8.33 (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 แสดงการมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน

ประเภท	ประเภทสิทธิ	จำนวนครอบครั้ว	ร้อยละ
มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน	โฉนดที่ดิน	54	75
	น.ส.3	17	23.61
	ทป. 5	1	1.39
ไม่มีกรรมสิทธิ์	-	6	8.33

ลักษณะการสร้างบ้านเรือน ชุมชนบ้านน้ำหักมีการสร้างบ้านเรือนเป็นลักษณะบ้านไม้ยกเสา มีใต้ถุนบ้านเป็นส่วนใหญ่ และอยู่ใกล้แม่น้ำ คือคลองยัน ใกล้สุดติดกับแม่น้ำและห่างออกไปตั้งแต่ 100 เมตร ไปจนถึง 1 กิโลเมตร ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาเป็นถนนลาดยางเข้าหมู่บ้าน การสร้างบ้านเรือนเริ่มมีการสร้างบ้านยกพื้นชั้นเดียวครึ่งปูนครึ่งไม้ และพัฒนามาเป็นบ้านตึกคอนกรีต ชั้นเดียวและสองชั้นตามลำดับแต่ยังเป็นส่วนน้อย เอกลักษณะโดดเด่นแบบวิถีดั้งเดิมยังเป็นบ้านไม้ยกพื้น สูงจากพื้นดินประมาณ 2 เมตร มีใต้ถุนบ้าน สำหรับนั่งสนทนาพูดคุยระหว่างคนในครอบครัว และระหว่างเพื่อนบ้านใกล้เคียง อายุการสร้างบ้านที่มีให้เห็นในปัจจุบัน อยู่ระหว่าง 26 ปี ขึ้นไป และมีอายุมากกว่า 30 ปี แสดงถึงความมั่นคงและอุดมสมบูรณ์มาแต่อดีต

เครื่องมือทางการเกษตร ชาวชุมชนบ้านน้ำหัก มีเครื่องมือทางการเกษตร เช่น เครื่องพ่นยาเคมี เครื่องตัดหญ้า เครื่องสูบน้ำ มีดพร้า จอบ เสียม ซึ่งเป็นเครื่องมือขนาดเล็ก ในระยะหลังมีการเพิ่มปริมาณเครื่องตัดหญ้ามมากขึ้น เนื่องจากไม่มีการใช้สารเคมีในการปราบวัชพืช และไม่นิยมใช้การฉีดพ่นสารเคมีป้องกันกำจัดโรคและแมลง มีการลดการใช้สารเคมีลง และหลายครอบครัวมีการเลิกใช้สารเคมีโดยสิ้นเชิง

การคมนาคม พบว่าส่วนใหญ่ชาวบ้านมีพาหนะเป็นของตนเอง โดยเฉพาะรถจักรยานยนต์ ทำให้การติดต่อไปมาหาสู่ของคนในชุมชนสะดวกรวดเร็วมากขึ้น เพราะมีถนนเชื่อมติดต่อกันในหมู่บ้าน ตำบลน้ำหักมีถนนสายหลักเป็นถนนลาดยาง ส่วนถนนเชื่อมต่อภายในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นถนนดินลูกรัง แต่ก็ไม่เป็นอุปสรรคสำหรับชาวบ้านในการเดินทาง เนื่องจากการสร้างบ้านเรือนของเกษตรกรมักจะอยู่ห่างไกลกัน การนิยมใช้รถจักรยานยนต์ จึงเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย แม้บาง

ครอบครัวจะมีการใช้รถยนต์เป็นของตนเอง แต่ก็มีเป็นส่วนน้อย มีหอกระจายข่าว 1 แห่ง มีการใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ประมาณ ร้อยละ 50 ของคนในชุมชน แต่ยังไม่มีการใช้โทรศัพท์สาธารณะ

อาชีพ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร โดยมีการทำสวนผลไม้ ยางพารา ปาล์มน้ำมัน สวนกาแฟ สวนสมรม ประมง และเลี้ยงสัตว์ โดยมีการทำสวนสมรมหรือสวนเกษตรแบบดั้งเดิมที่โดดเด่นและเป็นด้านหลัก ลักษณะเป็นสวนแบบโบราณที่มีการสืบทอดติดต่อกันมาจากบรรพบุรุษ การเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู ไก่พื้นเมือง และการหาปลาในลำน้ำคลองยันเพื่อการยังชีพ การเกษตรที่นี้จึงยังคงความเป็นเอกลักษณ์แบบผสมผสาน มีความหลากหลายของพืชพรรณ และสัตว์เลี้ยงในลักษณะพื้นบ้าน นอกนั้นยังมีอาชีพรับราชการ ค้าขาย และรับจ้างด้านการเกษตร

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการประกอบอาชีพการเกษตรของชาวบ้านน้ำหักเกี่ยวกับการปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ เป็นการประกอบอาชีพที่เกษตรกรดำเนินการจัดทำในหลายอย่างหลายกิจกรรม ไม่มีเกษตรกรรายใดที่ทำกิจกรรมการเกษตรแต่เพียงอย่างเดียว

รายได้ ชาวชุมชนน้ำหัก มีรายได้ส่วนใหญ่จากการทำสวนสมรมหรือเกษตรแบบดั้งเดิม รองลงมาเป็นรายได้จากการทำสวนยางพารา การปลูกผัก การทำสวนผลไม้ ปาล์มน้ำมัน การรับราชการ ค้าขายและรับจ้าง โดยมีรายได้ต่อปีสูงสุดอยู่ระหว่าง 30,000 – 50,000 บาท และระหว่าง 10,000 – 30,000 บาท รองลงมา (ตารางที่ 4)

ตารางที่ 4 แสดงระดับรายได้ของชาวบ้านน้ำหักต่อครอบครัวต่อปี

ระดับรายได้	จำนวนครอบครัว	ร้อยละ
1) ต่ำกว่า 5,000 บาท	4	5.56
2) ระหว่าง 5,001 – 10,000 บาท	4	5.56
3) ระหว่าง 10,001– 30,000 บาท	24	33.33
4) ระหว่าง 30,001– 50,000 บาท	25	34.72
5)ระหว่าง 50,001-100,000 บาท	13	18.05
6) มากกว่า 100,000 บาท	2	2.78
รวม	72	100

ในด้านรายจ่าย จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านน้ำหักส่วนใหญ่มีรายจ่ายต่อเดือนอยู่ที่ระดับ 1,000 – 3,000 บาท ในขณะที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งมีค่าใช้จ่ายต่ำกว่า 1,000 บาทต่อเดือน และมีการใช้จ่ายมากที่สุดอยู่ที่ระดับ 3,001-5,000 บาท จนถึง 10,000 บาท และพบว่า รายจ่ายส่วนใหญ่ เป็นค่าใช้จ่ายทั่วไปที่ไม่สามารถควบคุมยอดได้ ร้อยละ 29.20 ซึ่งเป็นรายจ่ายที่สูง ส่วนรายจ่ายที่รองลงมา ได้แก่ การรักษาพยาบาล ร้อยละ 25.25 นอกนั้นเป็นค่าใช้จ่ายด้านเสื้อผ้าและค่าเล่าเรียนบุตร

ตารางที่ 5 แสดงระดับรายจ่ายของชาวบ้านน้ำหัก/ครอบครัว/เดือน

ระดับรายจ่าย(บาท)	จำนวนครอบครัว	ร้อยละ
1) ต่ำกว่า 500 บาท	2	2.75
2) ระหว่าง 500-1,000 บาท	16	22.22
3) ระหว่าง 1,001-3,000 บาท	27	37.50
4) ระหว่าง 3,001-5,000 บาท	13	18.06
5) ระหว่าง 5,001-10,000 บาท	4	5.56
6) มากกว่า 10,000 บาท	10	13.89
รวม	72	100

ภาวะหนี้สิน ในส่วนของภาวะหนี้สิน พบว่าชาวบ้านน้ำหักจำนวน 21 ครอบครัว ไม่มีหนี้สิน หรือร้อยละ 29.17 แต่มีชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นหนี้ จำนวน 51 ครอบครัว หรือร้อยละ 70.83 มีการกู้เงินและเป็นหนี้จากสถาบันการเงินต่าง ๆ ตั้งแต่ ต่ำกว่า 10,000-50,000 บาท ขึ้นไป โดยมีแหล่งเงินกู้ที่ชาวบ้านเข้าไปใช้บริการมากที่สุด คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ร้อยละ 52.78 รองลงมากู้จากกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ ร้อยละ 33.33 (ตารางที่ 6)

ตารางที่ 6 แสดงภาวะหนี้สินและแหล่งเงินกู้

ภาวะหนี้สิน	สถาบันการเงิน	จำนวนครอบครัว
ไม่มี	-	21
มี	ธนาคารเพื่อการเกษตร	38
	กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์	24
	อื่น ๆ เช่นธนาคารอาคารสงเคราะห์ จากชาวบ้านด้วยกัน ธนาคารกรุงไทย,ธนาคารพาณิชย์	8

การเป็นสมาชิกกลุ่ม องค์กร หรือสถาบันการเงิน ชาวบ้านน้ำหักเป็นสมาชิกกลุ่ม องค์กรทางสังคม และสถาบันการเงินที่หลากหลาย ซึ่งได้แก่การเป็นสมาชิกสหกรณ์การเกษตร กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มลูกค้า ธกส. กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ กลุ่มธนาคารหมู่บ้าน และ

กลุ่มอื่นๆ เช่น สหกรณ์ครู เป็นต้น โดยกลุ่มที่มีชาวบ้านเข้าเป็นสมาชิกมากที่สุดได้แก่ กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ และกลุ่มลูกค้า ธกส.(ตารางที่ 7)

ตารางที่ 7 การเป็นสมาชิกกลุ่ม องค์การและสถาบันการเงิน

ลำดับ	ชื่อกลุ่ม องค์การทางการเงิน	จำนวนสมาชิก
1)	กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์	57
2)	กลุ่มลูกค้า ธ.ก.ส.	45
3)	กลุ่มเกษตรกร	9
4)	สหกรณ์การเกษตร	7
5)	ธนาคารหมู่บ้าน	1
6)	สหกรณ์ครู	1
7)	ธนาคารอาคารสงเคราะห์	1
8)	กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร	4

แหล่งน้ำ มีคลองยัน เป็นสายหลักและถือว่าเป็นเส้นเลือดของชาวบ้าน นอกนั้นมีคลองน้ำหัก ห้วยบางบัวแก้ว ห้วยน้ำผุด ห้วยไทรแจ้ง ห้วยอินทนนท์ และหนองอ่างทอง

กลุ่มและองค์กรทางสังคม ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต มีเงินสะสมจำนวน 300,900 บาท กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีจำนวนสมาชิก 18 คน และกลุ่มผลิตกล้วยไข่ มีสมาชิกจำนวน 30 คน กลุ่มเลี้ยงไก่พื้นบ้านมีคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วยประธานกรรมการหมู่บ้าน ที่ปรึกษา มีผู้นำเป็นกรรมการ หมู่บ้านประจำฝ่ายต่างๆ จำนวน 7 ฝ่าย เช่น ฝ่ายปกครอง ฝ่ายพัฒนา ฝ่ายการศึกษา ฝ่ายสาธารณสุข ฝ่ายสวัสดิการสังคม ฝ่ายการคลัง ฝ่ายกิจการสตรี และมีหัวหน้าเขต ประจำ 12 เขต รับผิดชอบครัวเรือน เขตละ 5 – 7 ครัวเรือน เป็นต้น

สถานที่สำคัญของหมู่บ้าน ได้แก่ ถ้ำสิงขร ถ้ำเบื่องแบบ น้ำตกกวิภา บ่อน้ำร้อน วัดถ้ำ สถานที่เหล่านี้มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ เหมาะที่จะเป็นสถานที่ศึกษาและท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมและ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ คลองยัน และหนองโจ ซึ่งเป็นหนองน้ำใหญ่ เป็นที่สำหรับปลาวางไข่ในฤดูน้ำหลากทำให้ชาวบ้านมีการจับปลามาบริโภคอีกทางหนึ่งในช่วงที่ปลาชุมจะมีการดูแลของคณะกรรมการหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีต้นยางที่มีอายุไม่ต่ำกว่า 200 ปี ประจำหมู่บ้าน มีพื้นที่สาธารณะประโยชน์ ประมาณ 50 ไร่ ซึ่งชาวบ้านจะเข้าไปใช้ปลูกผัก มีการเลือกปลูกกันได้อย่างอิสระ ไม่มีการควบคุม หรือไม่จำเป็นต้องใช้กฎเกณฑ์ใดๆ

ระบบตลาด ชาวชุมชนน้ำหัก มีการจำหน่ายผลผลิตใน 2 ลักษณะ คือการนำผลผลิตไปจำหน่ายภายนอกชุมชนและจำหน่ายภายในชุมชน โดยภายในชุมชนจะมีพ่อค้ามารับซื้อผลผลิตถึงสวน มีการตกลงราคากันเอง บางครั้งนำผลผลิตไปขายที่ตลาดนัดชุมชน ส่วนตลาดภายนอกที่สำคัญคือตลาดท่าข้ามซึ่งอยู่อำเภอพุนพิน เป็นตลาดที่ชาวศรีรัฐนิคมใช้กันมานาน เพราะเป็นตลาดใหญ่แห่งหนึ่งของจังหวัดสุราษฎร์ธานี เพื่อรองรับผลผลิตการเกษตรจากอำเภอที่อยู่บริเวณป่าต้นน้ำ เมื่อขายผลผลิตได้แล้วก็จะซื้อปัจจัยการผลิต และเครื่องใช้อื่น ๆ กลับชุมชน

การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการการเกษตรของชุมชน

การทำไร่ข้าวหยอด ทำนา ทำสวนผลไม้ และเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านน้ำหักในอดีต อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติมาตลอด มีการคมนาคมทางน้ำเป็นสายหลัก เพื่อเชื่อมต่อกับท่าข้ามหรืออำเภอพุนพินปัจจุบัน มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าระหว่างเมืองท่าข้ามกับบ้านน้ำหัก หรืออำเภอท่าขนอนสมัยนั้น ท่าข้ามถือว่าเป็นตลาดที่สำคัญเป็นแหล่งสินค้าสำเร็จรูป เช่น เสื้อผ้า สินค้าอุปโภคและบริโภคอื่น ๆ ชาวบ้านน้ำหักเรียกชาวท่าข้ามว่า "ชาวตลาด" และชาวท่าข้ามจะเรียกชาวบ้านน้ำหักว่า "ชาวเหนือ" โดยชาวเหนือ หมายถึง กลุ่มคนที่ทำมาหากินอยู่บริเวณป่าต้นน้ำหรือเหนือน้ำ แถบป่าเขา ไม่ฉลาด ไม่ทันสมัย เป็นบุคคลที่เขยื้อน และเชื่อง ๆ เงิน ๆ ไม่สวมรองเท้า แต่งตัวเป็น ๆ เป็นคนด้อยโอกาส ส่วนชาวตลาด เป็นบุคคลที่มีความทันสมัย มีความรอบรู้กว้างขวาง เป็นคนฉลาด จึงมีคำเปรียบเทียบกับเอาไว้ว่า "ชาวเหนือนับญาติ ชาวตลาดนับตางค์" ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ชาวตลาดคือคนที่อยู่ในเมือง ต้องแข่งขันกัน คำนึงถึงประโยชน์ส่วนตนมากกว่า ส่วนชาวเหนือมักจะอยู่อย่างสมถะ เกื้อกูลซึ่งกันและกัน

ในปี พ.ศ. 2462 เกิดโรงเรียนบ้านน้ำหักขึ้น จำนวน 1 โรง เปิดสอนในระดับประถมศึกษาซึ่งเป็นโรงเรียนรัฐบาลในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ทำให้เยาวชนในชุมชนมีโอกาสทางการศึกษามากขึ้น ไม่ต้องไปเรียนในที่ห่างไกล

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2495 มีทางรถไฟสายท่าข้ามถึงภูเก็ติดัดผ่านบ้านน้ำหัก และในปีเดียวกันเกิดถนนสายมหาไทย ซึ่งก่อสร้างโดยบริษัทมหาไทย ควบคู่กันไปด้วยโดยเริ่มนับจากกิโลเมตรที่ศูนย์หรือที่ชาวสุราษฎร์รู้จักกันทั่วไปว่า "กิโลศูนย์" ที่ท่าข้าม การสร้างทางรถไฟสายภูเก็ตปรากฏว่าไม่สำเร็จ สร้างไปได้เพียงบ้านท่าขนอนหรืออำเภอศรีรัฐนิคมปัจจุบัน ส่วนถนนสายมหาไทยไปภูเก็ตสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว สำหรับทางรถไฟสายศรีรัฐนิคม ปัจจุบันยังมีการใช้เส้นทางนี้อยู่เพียงวันละสองเที่ยว คือเช้าและเย็นสำหรับบริการนักเรียนและพ่อค้าแม่ค้า

ในปี พ.ศ. 2500 ชาวบ้านเริ่มมีการออกไปจับจองที่ดิน บุกรุกป่าในบริเวณป่าต้นน้ำมากขึ้น แต่การตั้งบ้านเรือนยังอยู่ติดริมฝั่งแม่น้ำคือคลองยัน เริ่มนำยางพาราเข้ามาปลูกโดยชาวบ้านบางคนไปท่องเที่ยวที่บ้านจันดี อำเภอควาง จังหวัดนครศรีธรรมราช และทราบข่าวมาว่ายางพาราเป็นพืชที่

ขายได้ราคาดี แม้แต่เด็กยังมีรายได้จากยางพาราถึงวันละ 9 – 10 บาท ที่สำคัญไม่ต้องรดน้ำ ไม่ต้องใส่ปุ๋ย ผลผลิตแน่นอน ไม่เหมือนผลไม้ ทำให้ชาวบ้านเริ่มมีความมั่นใจ นับเป็นแรงจูงใจให้ชาวบ้านนำหักหันไปปลูกยางพารา พันธุ์ยางพาราชนิดแรกที่เข้ามา ชาวบ้านเรียกว่า “ยางพารา” ในทางวิชาการคือพันธุ์ ทีเจไออาร์ 1 (TJIR.1) ต่อมามีการปลูกกันอย่างแพร่หลาย และมีพันธุ์ที่เกษตรกรนิยมปลูกมากที่สุดในปัจจุบันคือ พันธุ์ อาร์อาร์ไอเอ็ม 600 (RRIM 600) แต่การปลูกยางพาราในสมัยนั้นเป็นการปลูกในลักษณะลองผิดลองถูก ในการเปิดกรีดเพื่อให้ได้น้ำยางจะมีวิธีการเปิดกรีดหน้ายางแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ไม่เหมือนปัจจุบันที่มีการกรีดเป็น 2 ส่วนตามหลักวิชาการแผนใหม่

ต่อมาเมื่อการตัดถนนเป็นเส้นทางรถไฟจากสถานีท่าข้ามหรืออำเภอพุนพินในปัจจุบันไปยังอำเภอคีรีรัฐนิคมเสร็จในปี พ.ศ. 2514 และโครงการเงินผันสมัยรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี ทำให้สภาพพื้นที่ วิถีชีวิตชาวคีรีรัฐนิคมมีการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะมีผู้คนจากหลากหลายพื้นที่เข้าไปอยู่อาศัยบุกเบิกป่าและจับจองที่ดินเพื่อทำการเกษตรเป็นจำนวนมาก ถัดจากนั้นมาในปี พ.ศ. 2516 มีการนำต้นยางพารามาปลูกที่บ้านบางพระ ตำบลย่านยาว โดยเป็นระบบการเกษตรแผนใหม่ที่เน้นการปลูกแบบพืชเชิงเดี่ยว มีการเร่งผลผลิตโดยใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชอย่างแพร่หลาย โดยมีเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานของรัฐเข้าไปให้การแนะนำส่งเสริมติดต่อตลอดมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น สิ่งที่เปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน คือ เกษตรกรเลิกทำนาอย่างสิ้นเชิง ในช่วงปี พ.ศ. 2521 เริ่มมีการขยายเนื้อที่ออกไปในแถบที่ดอนและใกล้บริเวณแหล่งต้นน้ำเนื่องจากพื้นที่เพาะปลูกไม่เพียงพอ ทุกพื้นที่เต็มไปด้วยไม้ผล ส่วนพืชที่เข้ามาใหม่ เช่น ยางพารา ปาล์มน้ำมัน มีการปลูกในลักษณะเชิงเดี่ยว ทั้งนี้การขยายพื้นที่เพื่อจะได้มีรายได้ที่เป็นตัวเงินมากขึ้นแทนที่รายได้ที่เก็บเล็กผสมน้อยจากสวนไม้ผลเหมือนดังแต่ก่อน แต่อย่างไรก็ตามก็ยังมีเกษตรกรส่วนหนึ่งที่ยังทำการเกษตรแบบผสมผสานในลักษณะไม้ผลหลากหลายชนิดในแปลงเดียวกัน ยังคงความเป็นสวนผสมในรูปแบบเดิม หรือที่เรียกว่า “สวนผสม” ให้เห็นอยู่ทั่วไป ซึ่งเป็นการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมการเกษตรดั้งเดิมที่มีมาอย่างช้านานแม้จะไม่ได้มีการเปลี่ยนวิธีการปลูก แต่ก็มีมีการปรับวิธีการปฏิบัติดูแลรักษาสวนด้วยการใส่ปุ๋ยเคมี หรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น เครื่องพ่นแรงทางการเกษตร เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2518 ในรัฐบาลสมัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ชาวบ้านนำหัก รู้จักถนนคึกฤทธิ์และเงินผัน ที่รัฐบาลนำมาพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะการตัดถนนผ่านหมู่บ้านหลายสาย ในช่วงนี้ยังไม่มีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเข้ามาแนะนำส่งเสริม มีเพียงเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอเพียงหนึ่งคนเท่านั้น ส่วนพันธุ์พืชที่สำคัญอีกชนิดหนึ่งที่เข้ามานอกจากยางพาราคือ เงาะพันธุ์เงาะม่วงหรือเงาะจากสุโขทัย-ลก ต่อมามีการนำเงาะพันธุ์โรงเรียนมาปลูกในหมู่บ้าน เป็นการเสาะหากันมาเองของชาวบ้าน ต่อจากนั้นมีการส่งเสริมการปลูกกาแฟจากทางราชการโดยนายอำเภอได้นำเข้ามาในปีเดียวกันและในปีถัดมาราคากาแฟเพิ่มสูงถึงกิโลกรัมละ 100 บาท ทำให้เกษตรกรส่วนหนึ่งโค่น

พืชดั้งเดิมที่มีอยู่แล้วทั้ง แล้วหันไปปลูกกาแฟกันอย่างแพร่หลาย โดยเชื่อกันว่า ถ้าปลูกกาแฟแล้วพืชตัวอื่นจะไม่เจริญเติบโต เช่น สะตอ ทูเรียน ซึ่งเป็นพืชพื้นบ้าน เมื่อคนแรกเริ่มโค่นพืชอื่นทิ้ง คนอื่น ๆ เริ่มโค่นทิ้งตาม เป็นแบบอย่างกันต่อ ๆ มา

ในช่วง ปี พ.ศ. 2519- 2525 แม้กาแฟเป็นที่นิยมปลูก แต่ก็ยุ่งยากในวิธีการแปรรูป คือต้องนำไปแช่น้ำ ต้มเป็นเมล็ดสารกาแฟ ตากแห้ง แล้วนำไปขายยังตลาดท่าข้าม สุราษฎร์ธานี ในช่วงนี้ กระแสการปลูกพืชแนวใหม่ในรูปแบบเกษตรเชิงเดี่ยว เช่น การปลูกยางพาราอย่างเดียว หรือกาแฟอย่างเดียว และในช่วงต่อมาคือปี พ.ศ. 2522 ได้มีการนำพันธุ์ปาล์มน้ำมันเข้ามาปลูกของเกษตรกรรายใหญ่ในภาคเอกชนซึ่งได้รับสัมปทานที่ดินจำนวนไม่ต่ำกว่า 10,000 ไร่ และปัจจุบันคือเจ้าของกิจการโรงงานสกัดน้ำมันปาล์ม บริษัท ทักษิณปาล์ม จำกัด ส่วนเกษตรกรรายย่อย มีเนื้อที่ปลูกเฉลี่ยรายละ 10 – 15 ไร่ ในช่วงปี พ.ศ. 2522 นั้นทางกรมวิชาการเกษตรยังไม่แนะนำส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกปาล์ม เนื่องจากพันธุ์ปาล์มเป็นพืชที่ต้องใช้เมล็ดพันธุ์ลูกผสม (Hybrid) ดังนั้นในทางวิชาการจะใช้เมล็ดพันธุ์จากต้นแม่ไม่ได้เพราะนอกจากทำให้ผลผลิตต่ำแล้วยังส่งผลให้เกิดการกลายพันธุ์อีกด้วย แต่เกษตรกรก็ยังเก็บเมล็ดพันธุ์ได้โค่นต้นไปปลูกเพราะปาล์มน้ำมันมีราคาดีมาก แต่ไม่มีแหล่งต้นพันธุ์จำหน่าย ปัจจุบันมีการจำหน่ายต้นพันธุ์ปาล์มของบริษัททักษิณปาล์ม ราคาต้นละ 60 – 65 บาท ในยุคแรก ๆ ของการปลูกปาล์มน้ำมันประสบปัญหาค่อนข้างสูง เช่น พันธุ์ที่หายาก การปฏิบัติดูแลรักษาที่ไม่ถูกวิธี เป็นต้น แต่ชาวบ้านยังต้องการปลูก โดยเปลี่ยนพื้นที่ที่เคยใช้ทำนามาสู่การทำสวนปาล์มน้ำมัน เนื่องจากราคาข้าวไม่เป็นที่พอใจ ชาวนาดำรงชีพลำบากเพราะค่าครองชีพสูง จึงต้องหันไปปลูกปาล์มน้ำมันแทนเพื่อความอยู่รอด การปลูกปาล์มน้ำมันเริ่มดำเนินการโดยบริษัท ทักษิณปาล์ม โดยทางบริษัทได้สร้างโรงงานสกัดน้ำมันปาล์มเองที่อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี บริษัทได้สนับสนุนด้านวิชาการและการจำหน่ายต้นพันธุ์ให้กับชาวบ้าน นอกจากนั้นยังผลักดันให้เกิดความร่วมมือสามฝ่ายหรือสามประสานคือ แหล่งเงินทุนจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การเกษตร เกษตรกร และโรงงานของบริษัททักษิณปาล์ม โดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี 2525 ธนาคารปล่อยเงินกู้ให้เกษตรกรในอัตราไร่ละ 5,000 บาท และดำเนินการติดต่อกันมาจนถึงปี พ.ศ. 2529 จึงยกเลิกโครงการ ในระยะเวลา 5 ปีของโครงการมีสมาชิกทั้งหมด 237 ราย เนื้อที่ปลูก 4,600 ไร่ เกษตรกรทั่วไปเกิดความมั่นใจในด้านราคาและตลาด จนกระทั่งปี 2536 กรมส่งเสริมการเกษตรได้มีโครงการปรับโครงสร้างระบบการผลิตการเกษตร หรือที่เรียกกันว่า โครงการ ค.ป.ร. ให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมไปปลูกพืชชนิดอื่นทดแทน โดยให้คำแนะนำว่าได้ผลตอบแทนดีกว่าการทำนา

ในปัจจุบันเกษตรกรหลายรายในชุมชนน้ำหักได้หันกลับไปสู่การทำเกษตรแบบดั้งเดิม คล้ายเป็นการย้อนยุคกลับคืนสู่อดีตสำหรับการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เนื่องจากระบบการทำเกษตรแผนใหม่ เช่น การใช้ปุ๋ยเคมีมาก ๆ ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพและเหมือนการดื้อยา ต้องเพิ่มปุ๋ยเคมีเรื่อย ๆ ทุก ๆ ปี ชาวบ้านหันกลับมาคิดกันว่า ธรรมชาติ คือ ธรรมชาติ ถ้ามนุษย์ไปฝืนธรรมชาติ

ธรรมชาติจะลงโทษมนุษย์ มนุษย์ไปทำลายธรรมชาติก่อน การทำให้โคนโล่งเตียน ปลุกเป็นแถวเป็นแนว การให้น้ำ สารเคมี ปุ๋ยเคมีตามระยะเวลาที่กำหนด แสดงว่ามนุษย์ไปกระทำกับพืชทั้งสิ้น การใช้ยาฆ่าแมลงอย่างแพร่หลายทำให้ทุเรียนต้องตายเพราะผลจากการใช้ยาเคมี การปลูกพืชเชิงเดี่ยวทำให้เกิดความแห้งแล้ง สิ่งที่สำคัญคือ ทุเรียนพันธุ์พื้นบ้านมีแนวโน้มที่จะหมดไปจากชุมชน เกษตรกรหลายคนหันกลับมาทบทวนและมีความเห็นร่วมกันว่า การทำเกษตรที่เน้นการใช้สารเคมีมิใช่หนทางที่ถูกต้อง เหมือนเดินทางไปแล้วครึ่งทาง แต่มาติดหล่ม ต้องกลับไปตั้งต้นใหม่ ฉะนั้นต้องกลับไปสู่แนวทางการทำการเกษตรดั้งเดิม คือ

1. การไม่แผ้วถางสวนและไม่โค่นต้นไม้ทั้งหมด
2. การปลูกไม้ผลหรือพืชพันธุ์ลงไปโดยไม่ต้องคำนึงถึงระยะการปลูกแต่คำนึงถึงทรงพุ่มที่ต้นไม้จะอยู่ร่วมกันได้ และให้ความหลากหลายชนิดพืชยิ่งดี มีที่ว่างก็ปลูกพืชลงไป
3. ช่วงเวลาการปลูกคือในฤดูฝน
4. การขุดหลุมปลูกโดยวิธีง่าย ๆ เพียงใช้จอบขุดเอาดินออกแล้วกลบ หากมีปุ๋ยธรรมชาติ เช่น ปุ๋ยคอก เศษหญ้า ใส่รอบโคนต้นก็เป็นอันว่าใช้ได้แล้ว

หลักสำคัญคือการดำรงอยู่ร่วมกันของพืชพรรณในธรรมชาติ การพึ่งพิง การใช้วัสดุที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ การสังเกตการอยู่ร่วมกันของพืช ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

ระบบเกษตรกรรมของชุมชน

พืชสำคัญที่มีการปลูกกันแพร่หลาย ได้แก่ ยางพารา เงาะ ลำไย ทุเรียน มังคุด ปาล์มน้ำมัน หอม มะพร้าว มะนาว นอกนั้นเป็นผักสวนครัว พืชไร่พืชผัก สมุนไพร เป็นต้น

ยางพารา เป็นการปลูกในรูปแบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ปลูกเป็นแถวเป็นแนว มีระยะการปลูกที่แน่นอน ปลูกเป็นแปลงขนาดใหญ่ 10 ไร่ขึ้นไปจนถึง 200 ไร่ และปลูกในลักษณะเป็นพืชเชิงเดี่ยว ไม่มีพืชชนิดอื่นใดผสมปะปน บางครอบครัวดูแลรักษาโดยการใส่ปุ๋ยเคมี ผลผลิตจากน้ำยางนำไปขายในลักษณะยางแผ่นดิบ และขายในรูปน้ำยางสด โดยนำไปขายที่ตลาดพุนพิน และมีพ่อค้ามารับซื้อในชุมชนถ้าขายเป็นน้ำยางสด ยางพาราจัดเป็นพืชเศรษฐกิจที่เกษตรกรปลูกไว้เพื่อขายแลกเปลี่ยนเงินสด

ปาล์มน้ำมัน ปลูกแบบเชิงเดี่ยว มีเนื้อที่ขนาดตั้งแต่ 10 ไร่ขึ้นไปจนถึง 200 ไร่ มีการปลูกเป็นแถวเป็นแนว มีระยะการปลูกที่แน่นอน มีการปฏิบัติดูแลรักษาโดยการใส่ปุ๋ยเคมีเป็นช่วง ทั้งช่วงต้นฝนและปลายฤดูฝน มีการใช้ยากำจัดวัชพืชในแปลง มีการตัดแต่งทางปาล์ม หลังการเก็บเกี่ยวทะลายปาล์มแล้ว ผลผลิตมีการจำหน่ายในลักษณะผลปาล์มสดติดกับทะลายส่งไปขายยังโรงงานสกัดน้ำมันปาล์ม โดยมีเงื่อนไขว่า ผลปาล์มที่ตัดแล้วจะต้องรีบส่งโรงงานภายใน 24 ชั่วโมง มิฉะนั้นจะทำให้คุณภาพน้ำมันปาล์มลดต่ำลง ไม่ได้ราคา

ผลไม้ เช่น ทุเรียน เงาะ มังคุด ลำสาดี ฯลฯ เกษตรกรมีการปลูกในลักษณะสวนผสมผสาน ยังเป็นการปลูกในลักษณะสวนดั้งเดิมที่อาศัยและพึ่งพิงธรรมชาติค่อนข้างสูง ส่วนใหญ่มีระยะการปลูกที่ไม่แน่นอน มีขนาดเนื้อที่น้อย ตั้งแต่ 1 – 2 ไร่ ขึ้นไปจนถึง 20 – 30 ไร่ เป็นลักษณะบ้านในสวน สวนจะอยู่คู่กันกับบ้านอยู่อาศัย บ้านเรือนไม้ที่มั่นคง แสดงออกถึงฐานะดี เพราะรายได้จากสวนผลไม้ที่มีรายได้ตลอดทั้งปี บางปีขายไม่ได้ ชาวสวนก็เก็บไว้กิน หรือแปรรูป เช่น ทุเรียนกวน เป็นต้น ผลผลิตสวนมากจะมีพ่อค้ามาซื้อถึงสวน

รูปแบบและลักษณะการปลูกพืช การปลูกพืชของชุมชนบ้านน้ำหักที่มีลักษณะเด่นชัด 2 รูปแบบ คือ

รูปแบบที่ 1 ปลูกแบบผสมผสานอย่างหลากหลายชนิดลงในแปลงเดียวกัน ไม่มีระยะการปลูกที่กำหนดตายตัว แต่อาศัยการสังเกตการอยู่ร่วมกันของทรงพุ่มที่มีระดับแตกต่างกัน ไม้ผลที่มีทรงพุ่มโต ก็จะปลูกให้ห่างกัน เช่น เงาะ ทุเรียน ไม้ยืนต้นที่สูง เช่น สะตอ ก็อาจจะปลูกใกล้กับต้นลำสาดีได้ อาจจะสลับด้วยมังคุด ชมพู่ด้วยชนุน ในกรณีที่ปลูกเพิ่มลงในแปลง หรือปลูกใหม่ จะมีการปลูกกล้วยเป็นพืชบังร่ม ได้ต้นกล้วยก็จะมีผักเหลียง มันปู สมุนไพร และพืชผักต่าง ๆ เป็นต้น

วิธีการปลูกและการปฏิบัติดูแลรักษา เกษตรกรจะยึดถือแนวทางที่บรรพบุรุษได้ปฏิบัติสืบทอดติดต่อกันมา โดยมีหลักดังนี้

- 1.ทำเลในการปลูกพืช ต้องอยู่ใกล้แหล่งน้ำ
- 2.สภาพดินจะต้องดี มีลักษณะ ดินร่วนเหนียว เมื่อปี๋ดินจะติดมือ
- 3.การปลูกพืช เพียงใช้จอบขุดหลุมลึกพอประมาณ แล้ววางต้นพืชลงไป กลบดินให้แน่น บางรายอาจจะรองก้นหลุมด้วยปุ๋ยคอก
- 4.ช่วงเวลาที่จะเริ่มปลูก เป็นช่วงต้นฤดูฝน ได้แก่ เดือนพฤษภาคม เป็นต้นไป ช่วงไหนฝนตก เกษตรกรก็จะปลูกได้ตลอดทั้งปี
- 5.มีการแผ้วถางสวนบ้างเพื่อให้พืชที่ปลูกเจริญเติบโตดี
- 6.ในรายที่มีความขยัน จะมีการบำรุงรักษา โดยการใส่ปุ๋ยธรรมชาติเท่าที่จะหาได้ บางรายไม่ต้องทำอะไรเลยนานๆจึงไปดูแลสักครั้งสองครั้ง แล้วรอการเก็บเกี่ยวทีเดียว
- 7.ในการเก็บเกี่ยวผลผลิต บางปีอาจจะได้ผลผลิตมาก แต่บางปีอาจจะได้ผลผลิตต่ำ ไม่นแน่นอน แต่ไม่เดือดร้อน
- 8.การปลูก ไม่มีความเป็นระเบียบ แต่มีความอุดมสมบูรณ์ในระบบนิเวศสูง ในฤดูแล้งจะไม่ส่งผลกระทบต่อสวนผสมผสานมากนัก ยกเว้นในบางปีที่เกิดการแห้งแล้งรุนแรง แต่ไม่เดือดร้อน เพราะมีคลองยันคอยช่วยเหลือ
- 9.ไม่ต้องใช้สารเคมี เพราะไม่มีโรคแมลงรบกวน เพราะธรรมชาติจะควบคุมกันเอง เนื่องจากมีพืชต่างระดับและหลากหลายชนิดปะปนในสวน

รูปแบบที่ 2 เป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ปลูกชนิดเดียวกัน ๆ ไม่มีพืชอื่นปะปน มีระยะการปลูกที่แน่นอนตายตัว เช่น ยางพารา มีระยะการปลูก ระหว่างต้น 2.50 เมตร ระหว่างแถว 8 เมตร ส่วนปาล์มน้ำมัน มีระยะการปลูก ระหว่างต้น 9 เมตร ระหว่างแถว 9 เมตร หรือการทำสวนผลไม้ในระยะหลังที่วิทยาการเกษตรแผนใหม่เข้ามา เน้นการเร่งผลผลิตด้วยการใช้สารเคมีให้มีผลผลิตสูง จะมีระยะการปลูกที่แน่นอนตายตัว ส่วนใหญ่ปลูกในเนื้อที่จำนวนมากและหลายคนเห็นว่ามียาได้ดี และได้เงินจำนวนมากเมื่อนำไปขาย เกษตรกรต้องพึ่งพาทายนอกชุมชนมากขึ้น เช่นการพึ่งพาปุ๋ยเคมี สารเคมี พันธุ์ดี เป็นต้น

การปลูกและการปฏิบัติดูแลรักษา มีวิธีการปลูกดังนี้

1.การเตรียมแปลงจะมีการแผ้วถางเอาต้นพืชที่ไม่ต้องการออกจนหมดสิ้น ส่วนใหญ่จะนิยมโค่นและบุกรุกป่า เพื่อการเปิดพื้นที่ใหม่ ถ้าเป็นสวนยางพาราจะมีการเผาป่าเพื่อทำให้โล่งเตียน หลังจากนั้นจึงมีการปักด้วยไม้ เพื่อกำหนดระยะที่เหมาะสมในทางวิชาการ คือระยะระหว่างต้นและระหว่างแถว 8x2.5 เมตร หรือ 7x3 เมตร

2.การเลือกต้นพันธุ์ดี เกษตรกรในภาคใต้ นิยมการปลูกยางพันธุ์ดีตามที่กรมวิชาการเกษตรแนะนำให้ปลูก เช่น พันธุ์ อาร์ อาร์ ไอ เอ็ม 600 สำหรับที่สูง ที่ลาด หรือพื้นที่เป็นเนินเขา ส่วนพันธุ์ จี ที1 เหมาะในสภาพพื้นที่ลุ่ม เป็นต้น

3.การปลูก เกษตรกรจะใช้กล้าพันธุ์ยางที่ทำการติดตามแล้วด้วยพันธุ์ดี และเป็นยางชนิดชำถุง บางรายอาจจะมีการติดตามแปลงก็มี ก่อนการปลูกจะมีการรองก้นหลุมด้วยปุ๋ยเคมีหรือคอกฟอสเฟต แต่เนื่องจากต้นยางสามารถให้ผลผลิตได้ต้องใช้เวลาจนถึง 8 ปี ในช่วงระหว่างเวลา 1-3 ปี ในทางวิชาการมีการแนะนำให้ปลูกพืชแซม ซึ่งมีอายุสั้น เช่น ข้าวไร่ ถั่วหรั่ง ถั่วบับบี้ ถั่วลิสง หรือ สับปะรด และมีการให้ปุ๋ยเคมีเป็นระยะๆ

4.ในการเก็บเกี่ยวผลผลิต เกษตรกรจะนำผลผลิตที่ได้คือน้ำยางไปแปรรูปเป็นยางแผ่นดิบ ในการเก็บเกี่ยวจะใช้เวลาดังแต่ 03.00 นาฬิกา ถึงเวลา 11.00 นาฬิกา แต่เนื่องจากราคาคตกต่ำ เกษตรกรส่วนหนึ่งหันไปขายน้ำยางสด สามารถประหยัดเวลาที่สิ้นเปลืองไปได้มากและราคาไม่แตกต่างกัน

5.ผลตอบแทนที่เกษตรกรได้รับสำหรับการปลูกยางพารา คือ ไม่ต้องดูแลมาก ไม่ต้องรดน้ำ และสามารถทำรายได้ประจำวันได้ทุกวันถ้าฝนไม่ตก แต่ก็มีข้อจำกัดที่ไม่ทำการเก็บเกี่ยวในช่วงที่ยางผลัดใบช่วงฤดูแล้ง ประมาณ 2 เดือน

6.ข้อจำกัดของการปลูกยางพารา คือ ไม่สามารถปลูกพืชอื่นลงไปได้ ถ้าเป็นสวนสงเคราะห์ ซึ่งอยู่ในการควบคุมดูแลของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง นับเป็นเวลาติดต่อกันมานับน้อยกว่า 50 ปี ปรัชญาการณ เด่นชัดด้านทรัพยากรธรรมชาติ คือ การสูญหายของพันธุ์กรรม และความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น พืชที่เป็นไม้ใช้สอย พืชอาหาร พืชที่เป็นยา เช่น สมุนไพรร เป็นต้น

ทำให้เนื้อที่การทำสวนยางของภาคใต้ จำนวน 9 ล้านไร่ ต้องสูญเสียพันธุ์พืชที่มีความหลากหลายหมดไป และที่สำคัญทำให้ลำธาร สายน้ำเล็กๆต้องเหือดแห้งไป เพราะระบบนิเวศเสื่อมโทรมลง เกิดภัยธรรมชาติที่รุนแรง หากปีใดที่ราคายางตกต่ำยิ่งทำให้เกษตรกรประสบปัญหาการครองชีพ เป็นหนี้ และยากจนลง เพราะปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย สารเคมีแพง การทำการเกษตรในรูปแบบสมัยใหม่ จึงไม่ทำให้เกษตรกรมีรายได้และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เพราะนอกจากทำให้สุขภาพไม่ดีแล้วต้องพึ่งพาทายนอกตลอดไปอย่างครบวงจร กล่าวคือเกษตรกรต้องซื้อปัจจัยการผลิต ตั้งแต่เริ่มปลูก ไปจนถึงการเก็บเกี่ยวในขั้นสุดท้าย คือเมื่อซื้อปัจจัยการผลิต ในการปลูกและบำรุงดูแลรักษาแล้ว เมื่อนำไปขายยังตลาดก็ต้องซื้อปุ๋ยและสารเคมีทางเกษตรกลับมา ตลอดจนเครื่องอุปโภคบริโภค

กล่าวโดยสรุปเกษตรกรในชุมชนบ้านน้ำหักมีความเห็นร่วมกันว่าจะต้องทำการเกษตรทั้งสองรูปแบบ เพราะการปลูกในรูปแบบเกษตรผสมผสาน ทำให้สามารถพึ่งตนเองในด้านอาหารและการอยู่รอดได้ เป็นทุนชั้นพื้นฐานที่ชาวบ้านจะต้องมีทุกครัวเรือน เปรียบเหมือนทุนดั้งเดิมหรือทุนสะสมที่ชาวบ้านต้องมีไว้ชั่วลูกชั่วหลานอันเป็นจุดแข็งของรากฐานชีวิตของชาวบ้านที่นี่ ส่วนการทำการเกษตรในรูปแบบพืชเชิงเดี่ยว ทำให้พึ่งตนเองได้ในด้านการเงินและรายได้

บทบาทของโครงการรัฐและเจ้าหน้าที่ส่งเสริมของรัฐต่อชุมชน

โครงการของรัฐที่เข้ามาในชุมชนน้ำหักมีทั้งโครงการที่ประสบความสำเร็จและล้มเหลว โดยโครงการที่ประสบความสำเร็จมีเพียงบางกิจกรรมเท่านั้น เช่น กิจกรรมรณรงค์รณรงค์ส่งเสริม ซึ่งเป็นกิจกรรมหนึ่งในโครงการปรับโครงสร้างระบบการผลิตการเกษตร ส่วนใหญ่จะประสบผลสำเร็จประมาณ ร้อยละ 30 เพราะมีการแจกจ่ายพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ให้แก่เกษตรกรในลักษณะให้เปล่า เกษตรกรสามารถเลือกและตัดสินใจเองได้ เนื่องจากมีการแจ้งความจำนงค์ก่อนล่วงหน้า ส่วนเกษตรกรรายที่กู้เงินเพื่อซื้อปัจจัยการผลิตมักจะไม่ประสบผลสำเร็จ และต้องเป็นหนี้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร

โครงการที่ประสบความล้มเหลวมีหลายโครงการที่ยังไม่ตรงตามความต้องการของชาวบ้านและไม่ประสบผลสำเร็จ เช่น

โครงการแจกจ่ายเมล็ดพันธุ์พืช และพันธุ์พืชชนิดต่างๆ เช่น ไม้ผล เพื่อแจกจ่ายให้แก่เกษตรกรผู้ประสบภัยและได้รับความเสียหายจากน้ำท่วม โครงการในลักษณะเช่นนี้จะเกิดขึ้นเป็นประจำทุกปีที่เกิดน้ำท่วม ปัญหาที่พบคือ พันธุ์พืชที่นำไปปลูก ไม่งอก ไม่เจริญเติบโต ไม่ตรงตามความต้องการของเกษตรกร บางรายมีพืชพันธุ์อยู่แล้ว เกษตรกรไม่ต้องการ บางรายมีที่ดินน้อย แต่ได้รับพันธุ์พืชที่มากเกินไป บางรายไม่เสียหายแต่ก็ได้รับพันธุ์พืช และบางรายน้ำไม่ท่วมและไม่เสียหายก็ยังได้รับพันธุ์พืช สำหรับเกษตรกรที่ไม่มีสระน้ำ แต่ได้รับพันธุ์ปลา เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้ ทำให้ชาว

บ้านมีความศรัทธาต่อรัฐน้อยลง และเห็นว่านโยบายไม่ตรงกับความต้องการของชาวบ้าน และชาวบ้านเองต้องการที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายร่วมกับเจ้าหน้าที่รัฐด้วย เพราะเจ้าหน้าที่รัฐจะไม่รู้ดีไปกว่าชาวบ้านมากนัก

โครงการแทรกแซงราคาและมาตรการการประกันราคาสลผลิต เช่น ยางพารา และพืชอื่น ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่า นโยบายดี แต่การปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกอึดอัดต่อวิธีการ เพราะขั้นตอน หลักเกณฑ์ไม่เอื้ออำนวย และไม่มีความยุติธรรมพอ ยังมีการเล่นพรรคเล่นพวก ฉะนั้นในการกำหนดกฎเกณฑ์ ปริมาณที่แต่ละหมู่บ้านจะได้รับ ควรให้ชาวบ้านเข้าร่วมกำหนดกฎเกณฑ์ เพราะชาวบ้านเป็นผู้เดือดร้อน ควรรับฟังความคิดเห็นจากชาวบ้าน ในบางครั้งการพูดจากเจ้าหน้าที่ไม่รีบนุและไม่สร้างสรรค์ ต้องให้ชาวบ้านผู้เดือดร้อนทุกคนได้สบายใจ และให้เท่าเทียมกัน มีการเปรียบเทียบว่าพ่อค้าจีนในตลาดยังพูดน่าฟังกว่า หรือ เปรียบเหมือนคนไข้ที่ไปหาหมอ ณ โรงพยาบาลของรัฐ กับคลินิกส่วนตัว คนไข้จะได้รับการต้อนรับจากหมอคlinikดีกว่าหมอในโรงพยาบาลของรัฐ เป็นต้น

โครงการส่งเสริมการปลูกโกโก้ พืชความหวังใหม่ที่กรมส่งเสริมการเกษตรส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกกันอย่างแพร่หลายในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคใต้ โดยเฉพาะในอำเภอคีรีรัฐนิคม แม้มิได้มีการปลูกในชุมชนบ้านน้ำหัก แต่ในพื้นที่ตำบลอื่น ๆ เช่นตำบลท่าเนียบ ตำบลบ้านยาง และตำบลใกล้เคียงได้มีเกษตรกรปฏิบัติตามคำแนะนำส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร เมื่อ ปี พ.ศ. 2526 เป็นต้นมา มีบริษัท ไทยโตปี ดำเนินการรับซื้อผลผลิต เมื่อประมาณ 5 – 6 ปี ที่ผ่านมา แล้วหยุดรับซื้อ ต่อมาบริษัทขวัญเกษตรเข้ามาทำการรับซื้อจากชาวบ้านบ้างเล็กน้อย แต่ท้ายสุดก็ไม่สามารถสร้างความมั่นใจในระบบการตลาดให้แก่ชาวบ้านได้ ในที่สุดชาวบ้านไม่มีตลาดรองรับเมล็ดพันธุ์โกโก้ บางรายต้องโค่นต้นโกโก้ทิ้ง และบางรายก็ปล่อยทิ้งไว้เพื่อประจานความล้มเหลวจากการส่งเสริมพืชพันธุ์ใหม่ที่คาดหวังว่าโกโก้จะเป็นพืชที่ลดการพึ่งพาเข้าโกโก้จากต่างประเทศ แต่สุดท้ายชาวบ้านเป็นเพียงหนูทดลองของเจ้าหน้าที่และแบกรับปัญหาจากนโยบายของกรมส่งเสริมการเกษตรในยุคนั้น

นอกจากโครงการดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีโครงการที่ประสบความล้มเหลว และส่งผลกระทบแก่เกษตรกรไม่น้อยในภาคใต้ คือ โครงการส่งเสริมการปลูกมะพร้าวพันธุ์มาว่า ซึ่งกรมวิชาการเกษตรได้คิดค้นเพื่อให้มีเปอร์เซ็นต์น้ำมันมาก มีเนื้อหนา เหมาะที่จะทำมะพร้าวแห้ง มากกว่านำไปเป็นมะพร้าวแกง ซึ่งผลการส่งเสริมปรากฏว่าไม่เหมาะสมแก่เกษตรกรผู้ทำสวนมะพร้าว ท้ายสุดก็ต้องยกเลิกโครงการนี้ไปโดยปริยาย

ในช่วงปี พ.ศ. 2524 – 2525 กล้วยหอมไทยมีชื่อเสียงสามารถส่งออกไปขายยังต่างประเทศ ได้มก เป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศญี่ปุ่น กรมส่งเสริมการเกษตรโดยสถาบันเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ ได้มีการเพาะพันธุ์เนื้อเยื่อกล้วยหอมทองขึ้นในช่วงปี 2535 – 2538 และทำ

การแจกจ่ายต้นพันธุ์กล้วยหอมให้แก่เกษตรกรอย่างแพร่หลาย ปรากฏไม่เป็นที่ยอมรับปลูกแก่เกษตรกร เนื่องจากไม่เป็นที่ต้องการของตลาด ห้ายสุดต้องยกเลิกโครงการนี้ไป

กล่าวโดยสรุป โครงการของรัฐที่ประสบความสำเร็จค่อนข้างมีน้อย หรือแทบจะไม่มีเลย ไม่ส่งผลดีต่อชุมชน โครงการของรัฐเป็นการพยายามในการพัฒนาพืชใหม่เพื่อการส่งออกภายในกรอบคิดของนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญ ชุมชนไม่ได้ร่วมคิดโครงการหรือกิจกรรม เจ้าหน้าที่ของแต่ละกรม กอง ในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่สัมพันธ์ใกล้ชิดเกษตรกร เช่น กรมประมง กรมปศุสัตว์ กรมส่งเสริมการเกษตร ส่วนใหญ่เกษตรกรมักจะไม่รู้จัก ไม่มีส่วนเข้าไปรับรู้โครงการที่ลงมาในพื้นที่ บางโครงการมีการต่อต้านจากชาวบ้าน ดังเช่นในกรณีการสร้างฝายที่บ้านน้ำหัก เพื่อนำน้ำไปใช้ที่อำเภอไชยา ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าเป็นไปไม่ได้ เพราะพื้นที่อำเภอไชยามีภูเขาขวางกั้น เป็นที่สูง ในที่สุดรัฐบาลยุคนั้นต้องระงับโครงการไปในที่สุด

ข้อเสนอของชุมชนต่อการปฏิบัติหรือการส่งเสริมการเกษตรจากภาครัฐคือ ต้องเน้นและให้ความสำคัญที่ตัวเกษตรกร มิใช่เน้นที่เศรษฐกิจ ต้องดูที่ภูมิประเทศ มองที่วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีของแต่ละภูมิภาค โดยเฉพาะการส่งเสริมให้มีพันธุ์พืชใหม่ๆ ประกอบการปฏิบัติดูแลรักษาที่ส่งผลกระทบต่อตัวเกษตรกรและสิ่งแวดล้อม ซึ่งปรากฏว่าในช่วงปี 2520 – 2528 การส่งเสริมให้มีการปลูกปาล์มน้ำมันอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะภาคเอกชนที่มีการปลูกปาล์มน้ำมันในเนื้อที่มาก ไม่ต่ำกว่ารายละ 500 – 10,000 ไร่ ส่งผลให้เกิดการระบาดของหนอนร่น หรือหนอนพาราซ่า กินเนื้อที่เป็นบริเวณกว้าง ครอบคลุมหลายอำเภอ ในจังหวัดสุราษฎร์ธานี เช่น อำเภอเคียนซา พระแสง ศีรีรัฐนิคม พุนพิน เป็นต้น กรมวิชาการเกษตรต้องใช้เครื่องบินพ่นยาเคมีเพื่อกำจัดหนอนพาราซ่า ติดต่อกัน 2 – 3 ปี ซึ่งนับเป็นการเสี่ยงต่อสุขภาพของประชาชนอย่างยิ่ง นี่เป็นผลพวงจากการเกิดโรคที่แมลงศัตรูที่ระบาดรุนแรงเป็นบริเวณกว้างของการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ประกอบกับมีการนิยมใช้สารเคมีเพิ่มมากขึ้นอย่างแพร่หลายในช่วงเวลาดังกล่าว ฉะนั้นสุขภาพของเกษตรกรจึงอ่อนแอและแยลง โรคที่พบคือ ปวดเมื่อยเร็ว มีคนป่วยเพิ่มมากขึ้น โรงพยาบาลแน่นไปด้วยคนไข้

ในการจัดสรรงบประมาณของหน่วยงานภาครัฐ จากกรณีตัวอย่าง การแจกจ่ายพันธุ์ไม้ให้แก่เกษตรกรใน 2 โครงการ คือ โครงการช่วยเหลือเกษตรกรผู้ประสบอุทกภัย กับ โครงการปรับโครงสร้างระบบการผลิตการเกษตร จะเห็นได้ว่า เกษตรกรอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ได้รับความช่วยเหลือด้านพันธุ์ไม้แตกต่างกัน ทั้ง ๆ ที่เป็นหน่วยงานเดียวกัน ความไม่เท่าเทียมกันในการจัดสรรพันธุ์ไม้ให้แก่เกษตรกร เป็นผลเนื่องมาจากการมีผลประโยชน์ของเจ้าหน้าที่รัฐ การบริหารจัดการควรอยู่ในความดูแลรับผิดชอบขององค์กรท้องถิ่น นอกจากนั้น การจัดสรรงบประมาณก็ไม่ตรงกับความต้องการของชาวบ้าน

การถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้ของเกษตรกร

เกษตรกรในชุมชนบ้านน้ำหักส่วนใหญ่มีการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์กันเองในชุมชน ทั้งที่ไปรับเข้ามาจากภายนอกชุมชนและภายในชุมชน มีการเรียนรู้จากบริษัทเอกชนค่อนข้างน้อย ส่วนใหญ่เป็นการรับข้อมูลข่าวสารจากร้านค้าผลิตภัณฑ์และวัสดุการเกษตรซึ่งตั้งอยู่ที่อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีระยะห่างประมาณ 60 กิโลเมตร เคยมีบางบริษัทไปขายปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยอินทรีย์ แต่ชาวบ้านไม่สนใจ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ชาวบ้านน้ำหักเองก็ได้ปฏิเสธวิชาการ ชาวบ้านจะพิจารณาถึงสภาพพื้นที่ของตนเองเป็นหลัก ส่วนการเรียนรู้จากเจ้าหน้าที่รัฐมีน้อย หากไม่จำเป็นชาวบ้านจะไม่มี การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมของรัฐ

การเรียนรู้ระบบการปลูกพืช เกษตรกรเรียนรู้จากธรรมชาติ โดยเฉพาะการทำการเกษตร แบบสวนสมรม โดยสืบทอดจากบรรพบุรุษ คนเฒ่า คนแก่ที่ทำการเกษตรมาก่อน แล้วมีการถ่ายทอด สืบต่อกันมาในวิถีชีวิต เช่น ตื่นเช้าขึ้นมาจนถึงค่ำจะเห็นมีการปฏิบัติจริงในสวน ได้เรียนรู้จากคนใน ครอบครัว ทั้งพ่อ แม่ ปู่ ย่า โดยทุกคนในครอบครัวจะเรียนรู้และปฏิบัติจริง เพราะบ้านน้ำหักนิยม สร้างบ้านในสวน มีการพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสมาชิกและเพื่อนบ้านในชุมชน เช่น การพบ ปะพูดคุยแลกเปลี่ยนกันในงานประจำปี งานประเพณี งานบวช งานแต่งงาน และการไปพบปะกัน ใน วัด เป็นการเรียนรู้ของชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต

กรณีศึกษา : ชุมชนคันธูลี

หมู่ที่ 5,7 ตำบลคันธูลี อำเภอกำแพง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ภูมิหลังของชุมชน

ชุมชนคันธูลีเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2470-2495 ภายหลังจากการรถไฟแห่งประเทศไทยได้เข้าไปสัมปทานป่าเพื่อทำไม้หอมอนรถไฟและไม้พินรถไฟ ใช้น้ำจากห้วยจรเข้มาน้ำขณะนั้น สภาพพื้นที่เป็นป่าดงดิบในเขตร้อนชื้น อุดมสมบูรณ์ไปด้วยไม้ยาง ไม้ตะเคียน หลุมพอ พะยอม ส้มกวาง ฯลฯ และมีสัตว์ป่าทั้ง เสือ กวาง ลิง และหมูป่า การคมนาคมติดต่อกับโลกภายนอกลำบาก ต้องใช้เกวียนเป็นพาหนะ การเข้าไปสัมปทานป่าคันธูลีของการรถไฟแห่งประเทศไทย เป็นการบุกเบิกทางให้ชาวบ้านในทำนุ บริเวณใกล้เคียง และคนจากต่างถิ่นอพยพตามกันมาเป็นจำนวนมาก เช่น จากอำเภอสวี จังหวัดชุมพร จังหวัดนครศรีธรรมราช จากภาคตะวันตกซึ่งเป็นชาวมอญ จากจังหวัดราชบุรี จังหวัดแถบภาคกลาง เป็นต้น แต่กลุ่มคนที่อพยพเข้ามามากที่สุดเป็นกลุ่มคนจากอำเภอกำแพง โดยเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างตัดไม้บริเวณป่าคันธูลี ส่งไปยังสถานีรถไฟท่าชนะด้วยการลำเลียงโดยเกวียนและช้าง ไม่มีผู้คนเข้ามาอาศัยในป่าบริเวณนี้ ส่วนใหญ่จะปลูกขนำเป็นที่พักชั่วคราวเท่านั้น

ปัจจุบันชุมชนคันธูลีซึ่งได้แก่ชุมชนในหมู่ที่ 5 บ้านแหลมดิน และหมู่ที่ 7 บ้านเขาชวาลา เป็นชุมชนที่มีการทำการเกษตรรอบป่าพรุ และป่าพรุคือหัวใจของการผลิตภาคเกษตรของชุมชนแห่งนี้ แต่เนื่องจากความไม่เข้าใจของคนจำนวนหนึ่งที่มองป่าพรุเป็นเพียงระบบกรรมสิทธิ์ที่ใครเข้าถึงได้ก่อนก็ได้ใช้ประโยชน์ก่อน จึงส่งผลให้เกิดการครอบครองป่าพรุ คนในชุมชนเองร่วมมือกับนายทุนบุกรุกป่าแห่งนี้เพื่อทำสวนปาล์มน้ำมัน การตัดไม้ทำลายป่าในพรุ ส่งผลให้น้ำในพรุลดน้อยลง แขนงน้ำชุมชนได้ปลูกสำนึกคนในชุมชนให้ตระหนักถึงวิกฤติน้ำและทรัพยากรที่กระทบต่ออาชีพการเกษตรกับการอยู่อาศัยของชุมชนแห่งนี้ เพียงคำกล่าวสั้นๆว่า “ป่าพรุเหลือต้นไม้ใหญ่ไม่มากนัก ต่อไปน้ำจะแห้ง น้ำที่จะรักษาป่าพรุไว้ให้ลูกหลาน” หลังจากปี พ.ศ.2505 เป็นต้นมา ความคิดการอนุรักษ์ป่าพรุที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับการเกษตรและวิถีชีวิต ความสมดุลของธรรมชาติ จึงได้ถูกจุดประกายการจัดการทรัพยากรการเกษตรมาตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ข้อมูลทั่วไปของชุมชนคันธูลี

สภาพทั่วไปและลักษณะที่ตั้ง ชุมชนคันธูลีรอบป่าพรุ ครอบคลุมพื้นที่หมู่ที่ 5 บ้านแหลมดินเพียงบางส่วน และหมู่ที่ 7 บ้านเขาชวาลา เพียงบางส่วน ในตำบลคันธูลี อำเภอกำแพง จังหวัดสุราษฎร์ธานี พื้นที่ลาดเทคล้ายแอ่งกะทะ อยู่รายรอบป่าพรุ ติดกับถนนเอเชีย หมายเลข 4112 ด้านทิศตะวันตก ชุมชนรอบพรุคันธูลีมีประชากรทั้งสิ้น 287 คน

ทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนคันธุลีเฉพาะบ้านแหลมดินและบ้านเขาชวาลามีทรัพยากร ธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ ป่าพรุ ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ มีเนื้อที่ประมาณ 875 ไร่ ครอบคลุมหมู่ที่ 5 บ้านแหลมดิน และหมู่ที่ 7 บ้านเขาชวาลา ตำบลคันธุลี อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีลำคลองไหลจากที่สูงมายังป่าพรุ คือคลองคันธุลี และคลองดวด มีเขาต๊ะและเขาชวาลา เป็นทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน

แหล่งน้ำที่สำคัญของชุมชนคันธุลีคือน้ำจากพรุ เพื่อนำไปใช้ในการอุปโภคบริโภคและเพื่อการเกษตร ป่าพรุจึงเป็นเสมือนแหล่งอาหารที่สำคัญของชาวบ้าน เป็นที่จับปลา เช่น ปลาช่อน ปลาไหล ปลาดุกลำพัน ปลาดุกอูย ปลาสลาด ปลาหมอ รวมถึงผลิตผลจากต้นหลุมพีที่ชาวบ้านนำไปขาย เป็นวิถีชีวิตที่ชาวบ้านสัมพันธ์และอยู่ร่วมกันกับป่าพรุนี้นาน

จากการสำรวจของมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพันธุ์พืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ เมื่อปี 2539-2540 พบว่า มีพันธุ์ปลา 29 ชนิด เช่น ปลาดุก ปลาดุกเพียน ปลาดุกลำพัน ปลามัด ฯลฯ มีสัตว์ป่า 98 ชนิด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสัตว์ป่าสงวน และสัตว์ป่าคุ้มครอง

นอกจากนี้ พรุยังเป็นสถานที่ศึกษาด้านระบบนิเวศวิทยาสำหรับคนทั่วไปได้อย่างดี เพราะหลายหน่วยงานเข้ามามีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และวางแผนพัฒนาป่าผืนนี้ร่วมกับชุมชน

การถือครองที่ดินและการใช้ประโยชน์ที่ดิน ชาวบ้านใช้พื้นที่เพื่อปลูกยางพารา ปาล์มน้ำมัน ผลไม้ ทำนา พืชไร่ มะพร้าว และพืชอื่น ๆ โดยพื้นที่ที่มีการถือครองของเกษตรกร หมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 7 ปรากฏว่า จากการสำรวจ 70 ครอบครัวยุค เกษตรกรมีการถือครองที่ดินขนาด 5-10 ไร่ มากที่สุด จำนวน 26 ครอบครัวยุค คิดเป็นร้อยละ 37.14 รองลงมาถือครองขนาด 11-20 ไร่ 21-30 ไร่ และ 31-50 ไร่ มีเพียงส่วนน้อยที่มีการถือครองที่ดินขนาด 51-100 ไร่ หรือมากกว่า 100 ไร่ เพียง 1-6 ครอบครัวยุคเท่านั้น

การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ในจำนวนพื้นที่ 4,030 ไร่ มีการถือครองโดยชุมชนป่าพรุ 2 หมู่บ้าน สิทธิในการถือครองที่ดินมีทั้งที่มีพื้นที่เป็นเอกสารสิทธิและไม่มีเอกสารสิทธิ จากการสำรวจพบว่า มีผู้มีเอกสารสิทธิแสดงความครอบครองเป็นเจ้าของ จำนวน 65 ครอบครัวยุค และมีผู้ไม่มีเอกสารสิทธิเพียง 5 ครอบครัวยุคเท่านั้น ในจำนวนครอบครัวยุคทั้งหมด 70 ครอบครัวยุค ส่วนใหญ่มีเอกสารสิทธิเพื่อแสดงความเป็นเจ้าของในที่ดิน เป็นโฉนด จำนวน 53 ครอบครัวยุค หรือร้อยละ 72.60 นอกนั้นเป็นเอกสาร น.ส. 3 สปก. และ ภบท.5

ลักษณะการสร้างบ้านเรือน ชุมชนคันธุลีรอบป่าพรุ ส่วนใหญ่นิยมการสร้างบ้านแบบยกพื้นเป็นบ้านชั้นเดียวและบ้านตึกคอนกรีต มีการสร้างเป็นบ้านไม้ยกเสามีใต้ถุนเพียงเล็กน้อย ลักษณะบ้านบ่งบอกถึงฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ประกอบกับทรัพยากรด้านป่าไม้เคยมีความอุดมสมบูรณ์มาก่อน

รายได้ ในการสำรวจรายได้ของชาวบ้านจากกลุ่มตัวอย่าง 70 ครอบครัวจากหมู่ที่ 5 บางส่วน และหมู่ที่ 7 บางส่วนบริเวณรอบป่าพุ พบว่า ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะมีระดับรายได้อยู่ที่ 10,000-30,000 บาท ต่อครอบครัว/ปี (23 ครอบครัว คิดเป็น ร้อยละ 32.86) และมีรายได้ตั้งแต่ 5,000 บาท ลงมาเพียง 1 ครอบครัว คิดเป็น ร้อยละ 1.43 และมีรายได้สูงตั้งแต่ 30,001-100,000 บาท จำนวน 16 ครอบครัว คิดเป็น ร้อยละ 22.86 โดยรายได้ส่วนใหญ่มาจากการทำสวนยางพารา การรับจ้าง การทำสวนผลไม้ จากการทำสวนผสมและการทำสวนปาล์ม น้ำมัน การรับราชการ การค้าขาย และอื่น ๆ

ตารางที่ 1 แสดงระดับรายได้ครอบครัวต่อปี

ระดับรายได้ (บาท)	จำนวนครอบครัว	ร้อยละ
1)ต่ำกว่า 5,000	1	1.43
2)ระหว่าง 5,001-10,000	21	30
3)ระหว่าง 10,001-30,000	23	32.86
4)ระหว่าง 30,001-50,000	16	22.86
5)ระหว่าง 50,001-100,000	5	7.14
6)มากกว่า 100,000	4	5.71
รวม	70	100

รายจ่าย จากกลุ่มตัวอย่างพบว่าชาวบ้านชุมชนคันธุลีส่วนใหญ่คือ 29 ครอบครัว คิดเป็น 41.43 มีระดับรายจ่ายต่อครอบครัวต่อเดือนอยู่ที่ 3,001-5,000 บาท และรองลงมาคือระดับรายจ่ายระหว่าง 1,001-3,000 บาท จำนวน 24 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 34.29 รายจ่ายเป็นค่าใช้จ่ายด้านต่าง ๆ เช่น ค่าเล่าเรียนบุตร ค่าเสื้อผ้า การรักษาพยาบาล ปัจจัยการผลิต และอื่น ๆ

ตารางที่ 2 แสดงระดับรายจ่ายต่อครอบครัวต่อเดือน

ระดับรายจ่าย	จำนวนครอบครัว	ร้อยละ
1) ต่ำกว่า 500 บาท	2	2.86
2)ระหว่าง 500-1,000 บาท	8	11.43
3)ระหว่าง 1,001-3,000 บาท	24	34.29
4)ระหว่าง 3,001-5,000 บาท	29	41.43
5)ระหว่าง 5,001-10,000 บาท	5	7.14
6)ระหว่าง 10,000 บาท	2	2.86
รวม	70	100

ภาวะหนี้สิน จากกลุ่มตัวอย่างพบว่า ชุมชนคันธุลีส่วนหนึ่ง จำนวน 29 ครอบครัว ไม่มีหนี้สิน จัดว่าเป็นครอบครัวที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งมีหนี้สินตั้งแต่ต่ำกว่า 5,000 บาท และสูงสุดเป็นหนี้ 500,000 บาทต่อครอบครัว ส่วนใหญ่จะกู้ไปเป็นค่าใช้จ่ายในการซื้อปัจจัยการผลิตและค่าใช้จ่ายภายในครอบครัว จำนวนวงเงินกู้ส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 10,000-50,000 บาท โดยจะกู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร มากที่สุด นอกนั้นกู้จากสหกรณ์การเกษตร กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ และกู้เงินจากเพื่อนบ้านด้วยกัน

ตารางที่ 3 แสดงภาวะหนี้สินและแหล่งเงินกู้

ภาวะหนี้สิน	แหล่งเงินกู้	จำนวนครอบครัว
ไม่มี	-	29
มี	ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร	17
	สหกรณ์การเกษตร	9
	กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์	4
	ธนาคารหมู่บ้าน	3
	นายทุน	3
	อื่น ๆ	5

ประวัติศาสตร์ชุมชนและการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ประมาณ พ.ศ.2484-2488 มีผู้คนจากหลากหลายพื้นที่อพยพ และหนีภัยสงครามเข้ามาตั้งหลักแหล่งบริเวณรอบป่าพรุเป็นการถาวรมากขึ้น โดยเฉพาะคนแถบ ภาคกลางและภาคตะวันตก หลังจากนั้นก็เริ่มปลูกพืชไร่ ข้าวโพด ถั่วเขียว ข้าวไร่ ถั่วฝักยาว พริก เป็นต้น ในปี พ.ศ.2495 ระบบการผลิตได้เปลี่ยนจากการปลูกพืชไร่มาเป็นการทำสวน เนื่องจากคนในชุมชน ได้นำพันธุ์ยางพาราจากอำเภอบ้านนาสารเข้ามาปลูก พร้อมกันนั้นก็มีการนำพันธุ์มะพร้าวมาปลูก เป็นสวน เพื่อแสดงการจับจองพื้นที่ที่เป็นเจ้าของ ยางพาราและมะพร้าวเป็นไม้ยืนต้นที่มีอายุยืนยาว ไม่ต้องดูแลรักษามาก สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้นาน แม้จะต้องอาศัยช่วงระยะเวลาในการปลูก นานกว่าจะได้รับผลผลิต ต้องใช้เวลา 5-7 ปีก็ตาม

ในปี พ.ศ.2503 ระบบการผลิตได้เปลี่ยนจากการทำสวนยางพาราและมะพร้าว หันไปปลูก ไม้ผลกันมาก เช่น ทุเรียน เงาะ ในช่วงนี้ ทุเรียนจากจังหวัดนนทบุรี และเงาะโรงเรียนมีชื่อเสียง เป็นที่ รู้จักกันแพร่หลาย เป็นที่ต้องการของตลาดและผู้บริโภค ชุมชนคันธูลีได้มีการเปลี่ยนแปลงกันอีกครั้ง โดยก่อนหน้านี้ ในปี 2500 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้สร้างสถานีวิจัยยางสุราษฎร์ธานี ทำให้ ชาวมอญส่วนหนึ่งจากจังหวัดราชบุรี และชาวไทยมุสลิมจากจังหวัดนครศรีธรรมราช อพยพเข้ามา เป็นแรงงานรับจ้างในสถานีวิจัยยางคันธูลี แม้ว่าเกษตรกรจะหันไปปลูกไม้ผลกันมาก แต่ก็ยังมีการ ปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวไร่ ถั่วเขียว แตงโม พริก

ในปี พ.ศ.2505 เกิดวาทภัยครั้งร้ายแรงที่สุดในภาคใต้ บริเวณแหลมตะลุมพุก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ทำให้ชาวจังหวัดนครศรีธรรมราชส่วนหนึ่งอพยพเข้ามาจับจองพื้นที่บริเวณ รอบป่าพรุ มีการตัดไม้ทำเสาเข็ม การบุกรุกป่ามีมาก บางคนเผาป่าพรุเพื่อปลูกข้าว แต่สัตว์ป่าชุม ชนเข้ามาทำลายข้าว ไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ ทำให้การทำนาข้าวต้องหยุดไป

ในปี พ.ศ.2508 ได้มีการนำเครื่องทุ่นแรงทางการเกษตรเข้ามาใช้ เช่น เครื่องสูบน้ำ รถไถ มาใช้ในการ เพาะปลูกเป็นครั้งแรก ทำให้ระบบการผลิตทางการเกษตรในคันธูลีมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก และเป็น การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในชุมชน กล่าวคือ ในปี 2513 เกษตรกรขยายสวนผลไม้อย่างรวดเร็ว วิธีคิดของเกษตรกรในการเร่งผลผลิตให้ได้มาก เพื่อขายให้ได้เงินเป็นจำนวนก้อนโต ยิ่งทำให้เกิด การบุกรุกป่า และเริ่มขุดสระน้ำในที่ลุ่มรอบ บริเวณป่าพรุ เพื่อกักเก็บน้ำไว้บริโภคและที่สำคัญเพื่อ การเกษตร เพราะไม้ผลต้องใช้น้ำมาก และการปฏิบัติดูแลรักษามาก

ในปี พ.ศ.2520 พื้นที่การเกษตรในชุมชนคันธูลีได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างถาวร เป็นเกษตรเชิง พาณิชยกรรม มีการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ทั้งสวนผลไม้และยางพารา ทั้งนี้เนื่องจากการคมนาคมสะดวก มีการ ก่อสร้างถนนเชื่อมระหว่างชุมชนกับโลกภายนอก เกิดถนนสายเอเชียตัดผ่านชุมชนทางด้านทิศตะวัน ตก พาหนะแบบดั้งเดิม คือ เกวียนและล้อเลื่อนเริ่มหมดบทบาทลง ในขณะที่ชุมชนได้รับอิทธิพลทาง ความรู้และความคิดจากเกษตรกรชาวสวนผลไม้จังหวัดนนทบุรีมาก มีการสร้างระบบชลประทาน

การปฏิบัติดูแลรักษาสวนไม้ผลอย่างเข้มข้นโดยใช้ระบบน้ำ ระบบการให้ปุ๋ยเคมี ใช้สารเคมีป้องกัน กำจัดแมลง โดยมีเป้าหมายเร่งผลตอบแทนต่อหน่วยพื้นที่ให้สูงมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ การลงทุน เพื่อแสวงหากำไรทางการเกษตร กลายเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่ชาวคันธูลียึดถือปฏิบัติ

ในปี พ.ศ.2525 เกิดไฟไหม้ป่าพรุครั้งรุนแรง ทำให้ป่าที่ชาวบ้านพึ่งพิง ถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก และต่อมาในปี 2532 เกิดไฟไหม้ป่าอีกครั้ง ชาวบ้านเชื่อว่าเกิดจากการก่อสร้างคลองส่งน้ำชลประทาน ซึ่งทางราชการตัดผ่านชายขอบบริเวณป่าพรุ เมื่อปี 2531 ทำให้น้ำจากพรุไหลลงคลองส่งน้ำจนน้ำใน พรุแห้ง และมีนายทุนเข้ามากว้านซื้อที่ดิน บุกรุกป่า

ในปี 2534 ชาวบ้านได้รวมตัวกันชุมนุมขับไล่นายทุนออกจากพื้นที่ จนเป็นผลให้เกิดกลุ่ม อนุรักษ์ป่าพรุคันธูลีตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา จนถึงปัจจุบัน โดยชาวคันธูลีเชื่อว่าน้ำธรรมชาติจากป่า พรุซึ่งเป็นทรัพยากรกลางหรือทรัพยากรสมบัติสาธารณะ มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับการเกษตร การปลูกพืช การดำรงอยู่ของมนุษย์และสัตว์ โดยเฉพาะวิถีชีวิตชาวคันธูลี เปรียบเหมือนหัวใจและเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงชุมชนคันธูลีทั้งสองหมู่บ้าน

ระบบการผลิตและการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร

ชาวบ้านคันธูลีส่วนใหญ่ทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ คือ การผลิตเพื่อขาย มีลักษณะการปลูก พืชเชิงเดี่ยว และปลูกแบบผสมผสาน มีพืชหลักที่สำคัญ 6 ชนิด คือ สวนไม้ผล ซึ่งประกอบด้วย ทุเรียน เงาะ มังคุด ยางพารา ปาล์มน้ำมัน สวนมะพร้าว และการทำนาข้าว พืชไร่ และเลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่ เป็ด วัว โดยมีรูปแบบวิธีการที่แตกต่างกันออกไปตามลักษณะของแต่ละกิจกรรม

การทำสวนผลไม้ พืชสำคัญที่ชาวบ้านนิยมปลูกเป็นพืชหลักของชุมชนแห่งนี้ ได้แก่ ทุเรียน เงาะ มังคุด เน้นเชิงพาณิชย์แบบเข้มข้น และแบบผสมผสาน

การปลูกเชิงพาณิชย์แบบเข้มข้น จะมุ่งเน้นการผลิตให้ได้ผลผลิตสูงต่อหน่วยพื้นที่ หมายถึงจะต้องเน้นการปฏิบัติ ดูแล บำรุงรักษาให้ถูกต้อง เป็นไปตามหลักวิชาการแผนใหม่ได้ผลผลิตสูง ผลผลิตมีคุณภาพได้มาตรฐาน โต น้ำหนักดี เป็นต้น โดยจะต้องมีขั้นตอน ดังนี้

1. การปลูกต้องคัดเลือกพันธุ์ หรือกิ่ง พันธุ์ดี
2. การขุดหลุมปลูกต้องได้ขนาด 30x50 ซม. รองก้นหลุมด้วยปุ๋ยเคมีกลุ่มร็อคฟอสเฟต รวม ถึงปุ๋ยคอก
3. ปลูกตามระยะการปลูก เช่น เงาะ ควรมีระยะการปลูก 12x12 เมตร หรือ 16x16 เมตร
4. มีการปฏิบัติบำรุงดูแลรักษาโดยใช้ปุ๋ยเคมี ตามสูตรที่กำหนดไว้ ในช่วงต้นฝนและปลาย ฝน มีระบบการให้น้ำเพื่อการฟื้นตัว และทำให้พืชเกิดการพักตัว
5. หลังการเก็บเกี่ยวผลผลิต ต้องมีการตัดแต่งกิ่ง และใส่ปุ๋ยบำรุงต้น

6. ระยะที่กำลังออกดอกจะต้องมีการใช้ฮอร์โมนฉีดพ่นและใช้สารเคมีป้องกันและกำจัดแมลง และเนื่องจากชุมชนคันธุลีรอบป่าพรมีการปลูกไม้ผลเชิงเดี่ยว ฉะนั้น แมลงศัตรูพืชรบกวนค่อนข้างสูง และเกษตรกรมีการใช้สารเคมีค่อนข้างมาก และยังคงมีการใช้สารเคมี เช่น บี เฮช ซี (BHC) คลอเดน (Chlodane) ดีลตริน (Dieldrin) อัลดริน (Aldrin) เป็นต้น ซึ่งเป็นสารเคมีอันตรายที่ทางราชการห้ามใช้เด็ดขาด

7. ผลผลิตที่เก็บเกี่ยวจะมีพ่อค้ามาซื้อถึงสวน บางรายนำไปขายที่ตลาดสด และตลาดนัดคันธุลี สวนไม้ผล อาจจะใช้เวลาปลูกจนถึงเก็บเกี่ยว 5 ปี

การทำสวนยางพารา ชุมชนคันธุลีทำสวนยางพาราตามคำแนะนำของกรมวิชาการเกษตร ภายใต้การกำกับของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง โดยการให้ทุนเป็นค่าพันธุ์ยาง ปุ๋ยเคมี ยากำจัดวัชพืช ตั้งแต่ปลูกจนเปิดกรีด(เก็บเกี่ยว) ได้ เป็นเวลา 7-8 ปี มีขั้นตอนและวิธีการคล้ายกับการทำสวนผลไม้ แต่ไม่ต้องรดน้ำ ไม่ต้องดูแลรักษามาก แต่ตอนกรีดยางต้องใช้เวลาทำงานในตอนกลางวัน หลังจากเปิดกรีดได้แล้ว การทำแผ่นจะใช้เวลาช่วงเช้าถึงเที่ยง ถ้ากรีดเองทำแผ่นยางเองจะใช้เวลามากแทบไม่มีเวลาพักผ่อนต่อสุขภาพ ดังนั้นในรายที่มีสวนขนาดใหญ่ 100 ไร่ขึ้นไปจะต้องมีลูกจ้างเปิดกรีด และถ้าขายน้ำยางสดจะพอมีเวลาได้พักผ่อนบ้าง

การทำสวนปาล์มน้ำมัน มีความแตกต่างจากพืชอื่น คือ ผลผลิต จะต้องนำส่งโรงงาน สะกัดน้ำมันภายใน 24 ชั่วโมง มิฉะนั้นเปอร์เซ็นต์น้ำมันจะลดลง ถูกกดราคาจากโรงงาน

การทำสวนมะพร้าว การปฏิบัติดูแลรักษาน้อยกว่าไม้ผลและปาล์มน้ำมัน ปลูกกันเกือบทุกครอบครัว ปัจจุบันชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนไปปลูกพืชอื่นแทน เพราะราคาตกต่ำมาตลอด หลังจากปาล์มน้ำมันเข้ามามีบทบาท

ข้าวและพืชไร่ ชุมชนรอบป่าพรมยังมีการทำนาข้าว ปลูกถั่วเขียว ข้าวโพด และกล้วยเพื่อบริโภคในครัวเรือน

กาแฟ มีการปลูกกันมากในช่วงปี 2535 แต่หลังจากราคากาแฟตกต่ำ ชาวบ้านเริ่มมีการโค่นกาแฟไปปลูกพืชอื่นแทน เช่น ผลไม้ ผลปาล์มน้ำมัน

รูปแบบการเกษตร ชุมชนบริเวณป่าพรมีคันธุลี มีรูปแบบการปลูกพืช 3 รูปแบบ

1. การปลูกพืชแบบเชิงเดี่ยว ปลูกชนิดเดียว ไม่มีพืชอื่นปะปน
2. การปลูกทั้งแบบผสมผสานและแบบเชิงเดี่ยว ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีที่ดินมาก และมีหลายแปลง

3. การปลูกแบบผสมผสาน เป็นการปลูกพืชหลายอย่างปะปนลงไปแปลง

1. การปลูกแบบเชิงเดี่ยว เกษตรกรคันธุลีได้รับวิธีการและศึกษาเรียนรู้จากเกษตรกรจังหวัดนนทบุรี ในช่วงที่ทุเรียนได้รับความนิยมอย่างมากในตลาด ทุเรียนจัดเป็นไม้ผลที่เข้ามามีบทบาทต่อชาวสวนคันธุลีในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2520 ระยะแรกที่มีการปลูกทุเรียนยังไม่มีปัญหาเรื่องตลาด

และโรคระบาด ในช่วงต่อมาคือประมาณ ปี 2531 ทุเรียนเริ่มเกิดโรคใบร่วง (Phytophthora) ทำให้ชาวสวนทุเรียน สวนเงาะ และสวนปาล์มน้ำมันบางคนเริ่มหันไปปลูกพืชชนิดอื่นแซมในสวน ส่วนอย่างพารายังปลูกแบบเชิงเดี่ยว และที่สำคัญไม้ผลที่ปลูกเชิงเดี่ยวใช้สารเคมีรุนแรงส่งผลต่อน้ำในป่าพรุ จากการเก็บตัวอย่างน้ำในป่าพรุและแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชนโดยมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่า และพันธุ์พืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์พบว่า มีสารเคมีปราบศัตรูพืชเจือปนในปริมาณที่เท่ากับหรือมากกว่าเกณฑ์มาตรฐาน คือสารแอลดริน (Aldrin) และดีลดริน (Dieldrin) เท่ากับ 0.01 และ 0.03 ตามลำดับ ส่วน สาร Organochlorine Pesticides พบทุกจุดที่เก็บตัวอย่าง

2. การปลูกแบบเชิงเดี่ยวและการปลูกแบบผสมผสาน ลักษณะการปลูกเช่นนี้ เนื่องจากเกษตรกรมีสวนมากกว่า 1 แปลง หรือมีพื้นที่ติดต่อกัน แต่ปลูกคนละรูปแบบ เช่น บางรายมีสวนผลไม้ไม่ปลูกแบบผสมผสาน แต่ขณะเดียวกันก็มีสวนยางพารา หรือสวนปาล์มน้ำมันด้วย เช่น บางรายมีสวนผลไม้ไม่ปลูกแบบผสมผสาน แต่ขณะเดียวกันก็มีสวนยางพารา หรือสวนปาล์มน้ำมันด้วย ซึ่งสวนยางพาราและสวนปาล์มน้ำมันมีการปลูกเชิงเดี่ยวอยู่เช่นเดิม ไม่มีการปรับเปลี่ยนแต่อย่างใด

3. การปลูกแบบผสมผสาน ในชุมชนคันธุลีรอบป่าพรุ มีการปลูกไม้ผลแบบผสมผสาน เช่น ทุเรียน ผลสมด้วยมังคุด สะตอ เงาะ ลองกอง เป็นการปลูกพืชแซมเพิ่มเติมเข้าไปหลังจากการตัดกิ่ง ตกต่ำ ในระยะหลังการปลูกพืชแบบผสมผสานได้รับอิทธิพลการเผยแพร่ทางสื่อและการไปพบเห็นที่อื่นเป็นเหตุจูงใจให้ค่อยๆทำตาม แต่ก็ยังมีการใช้สารเคมีกันค่อนข้างมาก รูปแบบการเกษตรผสมผสานของชุมชนคันธุลีจึงยังมีเป้าหมายที่รายได้เป็นหลัก ยังขาดมิติด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยของตนเอง มีส่วนน้อยที่ปลูกแบบผสมผสานมาก่อน การเกษตรของชุมชนแห่งนี้จึงค่อนข้างเป็นสวนผสมแบบสมัยใหม่ คือนำพืชอื่นปลูกแซมลงไปมากกว่าหนึ่งชนิด

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติกับการพัฒนาอาชีพการเกษตร

เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติสำคัญของชุมชนแห่งนี้คือ ป่าพรุซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ เป็นป่าสาธารณะ เป็นป่าชุมชน และเป็นป่าอนุรักษ์ที่ชาวบ้านดำเนินการมานานแล้ว ทุกคนในชุมชนมีสิทธิใช้ประโยชน์จากป่าผืนนี้ ในอดีตชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าพรุตลอด การจับสัตว์น้ำซึ่งมีพันธุ์ปลาหลายชนิด เช่น ปลาดุก ปลาช่อน ปลาดุกลำพัน เป็นต้น ในการจับปลาก็มีเครื่องมือจับปลาซึ่งเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่คิดประดิษฐ์ขึ้นมีประมาณ 15 ชนิด เช่น เบ็ดธง แห อวน ไซ ยอ สุ่ม ช้อน ฯลฯ เครื่องมือเหล่านี้ทำจากวัสดุในท้องถิ่น การจับปลาบริเวณเป็นการลดรายจ่ายในครัวเรือนลง นอกจากนี้ชาวบ้านบางส่วนยังมีการจับนก (ซึ่งชาวบ้านบางส่วนไม่เห็นด้วย) จับลิงกังเพื่อควบคุมประชากรลิงไม่ให้ไปทำลายพืชผล มีการตีผึ้ง มีรายได้จากการขายน้ำผึ้ง และรายได้จากการจับตัวต่อ การเก็บลูกหูลุมพี การเก็บเห็ด เป็นต้น

ภูมิปัญญาชาวบ้านในการใช้ประโยชน์จากป่าพรุ ความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านที่สั่งสมมาเป็นความรู้และประสบการณ์ในการดำรงชีวิตประจำวัน เป็นความรู้และประสบการณ์ของคนในชุมชนคันธุลีที่หลากหลาย จากการศึกษาพบว่า มีภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

1. ภูมิปัญญาในการจับสัตว์น้ำจืด ชาวบ้านมีวิธีการในการจับสัตว์น้ำด้วยการสร้างเครื่องมือที่เหมาะสมกับนิสัยของปลา ขนาดของปลา ฤดูกาล ช่วงเวลาที่น้ำขึ้นน้ำลง เช่น ฤดูกาลที่น้ำหลาก ซึ่งตรงกับช่วงมรสุม ฝนตกชุกก็จะมีขนาดและลักษณะของเครื่องมือประมงในอีกรูปแบบหนึ่ง ได้แก่ อวน ลัน ซ่อน เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาในการจับสัตว์ป่า ชาวบ้านรอบพุดันธุลีมีการใช้ประโยชน์จากป่าพรุในการจับสัตว์ป่า 4 ประเภท ได้แก่ การจับนก การจับลิงกัง การตีผึ้ง และการจับตัวต่อ

การจับนก ป่าพรุคันธุลีอุดมสมบูรณ์ด้วยนกนานาชนิด โดยเฉพาะนกน้ำ นกอีลุ่ม และนกกวัก ชาวบ้านจะใช้วิธีจับโดยสร้างเสียงเลียนแบบเสียงนกในคืนเดือนมืดของฤดูผสมพันธุ์นก คือช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม เพื่อเรียกนกให้เข้ามาติดตาข่ายที่ดักไว้ ช่วงแรก ๆ จะใช้ปากเลียนเสียงนก ต่อมาในปี 2533 ได้พัฒนาเป็นการใช้ไม้ไผ่เจาะรู 3 รู ทำเป็นขลุ่ยเป่าเรียกนก วิธีการเช่นนี้ได้รับการถ่ายทอดความรู้จากคนอีสานที่อพยพเข้ามาใช้แรงงาน ต่อมาในปี 2535 ได้มีการอัดเทปเลียนเสียงนกแทน ทำให้นกถูกจับเป็นจำนวนมาก แต่ก็ทำรายได้ให้ชาวบ้านไม่ต่ำกว่า 42,000-70,000 บาทต่อปี ในกรณีเช่นนี้ ชาวบ้านทั่วไปไม่เห็นด้วย และต่อต้านวิธีการจับนก เพราะเห็นว่าเป็นการทำลายความสมบูรณ์ของนก

การจับลิงกัง อาชีพการจับลิงกังมาฝึกเพื่อขาย ชาวบ้านมีการประดิษฐ์เครื่องมือจับลิงกังขึ้นมา 3 ชนิด คือ ตาข่ายคอกหมู ถังน้ำมันขนาด 200 ลิตร และยอ โดยมีวิธีการจับดังนี้

ตาข่ายคอกหมู เป็นตาข่ายอวน วางเป็นสี่เหลี่ยมคล้ายคอกหมู ใช้ผลไม้วางล่อให้ลิงลงมากิน แล้วดึงฝาคอกปิดไว้

การใช้ถังน้ำมัน 200 ลิตรจะเปิดฝาวางทิ้งไว้ ใส่เหยื่อจำพวกเงาะและผลไม้ล่อให้ลิงลงมากิน เมื่อลิงลงมากินก็จะขึ้นจากถังไม่ได้

สวนยอ เป็นเครื่องมืออีกชนิดหนึ่งทำจากตาข่าย มีลักษณะคล้ายยอจับปลา แต่ขนาดตากว้างกว่า วางบนพื้น เอาไม้ปิดทับไว้ แล้วใส่ผลไม้สุกเป็นเหยื่อล่อไว้ เมื่อลิงลงมากินก็จะยกยอให้สูงขึ้น ลิงก็จะติดยอ ช่วงเวลาในการจับลิงกังจะอยู่ระหว่างเวลา 08.00 น. - 10.00 น. และช่วงเวลา 15.00 น. - 17.00 น. ลิงที่จับได้มักจะเป็นฝูง แต่ชาวบ้านจะคัดเอาเฉพาะลิงกังตัวผู้ขนาดพอเหมาะแก่การฝึกไม่ว่าเล็กหรือใหญ่เกินไป ในการฝึกขั้นแรกจะล่อมลูกลิงไว้ก่อน 1 เดือน จากนั้นให้อาหารพวกผลไม้ กกล้วย ข้าวสุก หลังจากนั้นจึงจะเริ่มฝึกลิงหมุนมะพร้าว ประมาณ 1-2 ปี แล้วจึงฝึกให้ขึ้นต้นไม้จริง ในตอนกลางคืนจะฝึกโดยใช้ตะเกียงหรือเทียนไขช่วยในด้านสมาธิของลิงก่อนนำไปขาย

ลูกลิงที่ผ่านการฝึกฝนแล้วจะขายในราคาตัวละ 3,000 – 4,000 บาท แต่ถ้ามีการใช้งานแล้ว จะมีการซื้อขายกันในราคาตัวละ 10,000 บาท

การตีผึ้ง ในช่วงฤดูแล้งชาวบ้านจะสังเกตตัวผึ้งที่มากินน้ำหวานจากเกสรดอกไม้ จากนั้นชาวบ้านจะตามผึ้งไปตอมบินกลับรัง เมื่อพบแล้วก็จะ“ปักกำ” ไว้ เพื่อแสดงให้คนอื่นรู้ว่ารังผึ้งนี้มีเจ้าของแล้ว เป็นการเคารพสิทธิซึ่งกันและกัน จากนั้นจึงปล่อยเวลารอให้น้ำผึ้งมากเต็มที่ ก็จะใช้ทางมะพร้าวมัดเป็นพ่อน ทำเป็นคบไฟ จุดไฟแล้วดับไฟให้เหลือเพียงควัน นำคบไฟที่มีควันไปรมที่รังผึ้ง ตัวผึ้งก็จะหนีออกจากรังหมด แล้วจึงทำการเก็บรังผึ้ง ใช้มีดตัดเฉพาะส่วนที่เป็นน้ำหวาน รongรับด้วยถังหรือภาชนะที่สะอาด เว้นส่วนที่เป็นตัวอ่อนและรังเปล่าไว้ เพื่อให้ผึ้งได้กลับมาทำรังอีก และครั้งต่อไปผึ้งก็จะมาทำรังที่เดิมหรือบริเวณใกล้เคียง เป็นการให้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนของชาวบ้าน รายได้จากการขายน้ำผึ้งต่อปี ชาวบ้านจะได้เงินจำนวน 10,000 – 16,000 บาท

การจับตัวต่อ ชาวบ้านนิยมจับในเดือนกรกฎาคม – สิงหาคม หลังจากฤดูการตีผึ้ง วิธีการจะใช้คบไฟทำด้วยทางมะพร้าวเหมือนการตีผึ้งและใช้ส่วนของควันรมที่บริเวณรังเพื่อเอาตัวอ่อน แล้วนำส่วนของตัวอ่อนไปขายกิโลกรัมละ 150 บาท ในแต่ละปี จะมีชาวบ้านขายตัวต่อได้ 15,000-45,000 บาท ต่อปี ในจำนวนชาวบ้าน 10 ราย สามารถจับตัวต่อได้ประมาณ 100 รัง

3. ภูมิปัญญาด้านพืช ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญในป่าพรุคันทูลีคือ การเก็บล้มหลุมพีซึ่งเป็นพืชตระกูลปาล์ม ลักษณะต้นคล้ายระกำ มีหนาม ผลล้มหลุมพีชาวบ้านจะใช้ทั้งด้านสมุนไพรและเป็นอาหาร ใช้แกงส้ม และแปรรูปโดยการนำไปดอง แล้วนำไปขายต่อยังตลาดอำเภอท่าชนะ แต่ละคนจะมีรายได้ประมาณ 10,000 บาทต่อปี ส่วนประโยชน์ในทางสมุนไพร ชาวบ้านจะใช้น้ำคั้นจากล้มหลุมพียอดหนูดำโดนเห็บเข้าหูอันเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ใช้กันทั่วไป แต่ปัจจุบันต้นหลุมพีเหลือน้อยลง

ความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรในป่าพรุกับการประกอบอาชีพการเกษตร การประกอบอาชีพการเกษตร เกษตรกรที่ปลูกยางพาราหรือปาล์มน้ำมันจะไม่เห็นความสำคัญของป่าพรุเท่ากับชาวสวนผลไม้ เพราะพืชสองชนิดนี้ไม่ต้องการน้ำมาก ประสบการณ์จากการผลิตภาคเกษตรในแนวใหม่ของชุมชน วิฤตความแห้งแล้ง ประกอบแนวทางการพัฒนาป่าพรุที่ผิดวิธีของรัฐกรณีชุดคลองส่งน้ำ ทำให้น้ำในป่าพรุลดลง ส่งผลให้ชุมชนเกิดการตระหนักถึงความสำคัญของป่าพรุและหาทางแก้ปัญหา โดยเริ่มจากแกนนำชาวบ้านกระจายความคิดในการอนุรักษ์ป่าชุมชนพรุคันทูลีไปยังคนอื่น ๆ เมื่อชาวบ้านเห็นความสัมพันธ์ระหว่างน้ำกับป่าพรุ และได้ขยายเครือข่ายออกไปสู่บุคคลภายนอกชุมชน รวมทั้งองค์กรเอกชนอื่น ๆ ทำให้ป่าพรุแห่งนี้ยังคงดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน ควบคู่กับอาชีพการเกษตร การปลูกไม้ผลชนิดต่าง ๆ ของคนในชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน ระหว่างคนอาชีพ ป่า น้ำ และการจัดการอย่างถูกวิธี

บทบาทขององค์กรชุมชนและองค์กรภายนอกต่อการอนุรักษ์และจัดการป่าพรุ

บทบาทขององค์กรชุมชน โดยสรุปคือ

ก่อนปี 2530 ชาวบ้านได้รวมกลุ่มเพื่ออนุรักษ์บริเวณป่าพรุ เพราะเล็งเห็นความสำคัญของป่าพรุต่อระบบการผลิตและวิถีชีวิต และได้พัฒนามาเป็นกลุ่มอนุรักษ์ป่าพรุคันธุลี มีคณะกรรมการจัดการป่าพรุ และสลับกันไปในแต่ละช่วงปี ไม่แน่นอน

ในปี พ.ศ. 2533 มีการชุมนุมของชาวบ้านเพื่อขับไล่นายทุนในการกว้านซื้อที่ดินบริเวณป่าพรุ เพื่อนำไปปลูกปาล์มน้ำมัน

ต่อมาได้มีการทำป่าไปปิดรอบพื้นที่ป่าพรุ ห้ามการบุกรุกของพวกนายทุน และคนในชุมชนที่ร่วมกับนายทุน มีการกำหนดกฎเกณฑ์การดูแลป่าพรุใหม่ โดยการมอบภาระให้กับสมาชิกจับจองพื้นที่ตรงกับสวนของตนเอง เพื่อป้องกันมิให้คนอื่นจับจองได้อีก ทำให้ชาวบ้านทั่วไปได้ใช้ประโยชน์ และต้องผ่านการยอมรับของชุมชนด้วย

บทบาทขององค์กรภายนอกชุมชน

ในปี 2534 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย เข้ามาทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท ทำให้การรวมตัวของกลุ่มอนุรักษ์คันธุลีมีความเข้มแข็งมากขึ้น

ในปี 2535 องค์กรพัฒนาเอกชน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ภายใต้โครงการเสริมศักยภาพองค์กรชาวบ้าน ได้เข้ามาจัดกระบวนการกลุ่มองค์กรชาวบ้าน โดยการเปิดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในชุมชนพื้นที่ป่าพรุคันธุลี การเชิญผู้แทนชาวบ้านเข้ามาสัมมนาเวทีด้านสิ่งแวดล้อมในที่ต่าง ๆ

ต่อมาชุมชนได้กลายเป็นสถานที่ดูงาน เป็นศูนย์ศึกษาธรรมชาติป่าพรุของบุคคลทั่วไป นักเรียน นักศึกษา เยาวชน จากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ

โครงการป่าเพื่อชีวิต เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามามีบทบาทต่อจากโครงการเสริมศักยภาพองค์กรชาวบ้าน ในฐานะที่ป่าพรุคันธุลีเป็นเครือข่ายป่าอนุรักษ์ในสุราษฎร์ธานี

สำนักงานพัฒนาชุมชนมีบทบาทในการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และชุดคลองระบายน้ำ

มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ เข้ามาจัดทำแผนปฏิบัติการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ป่าพรุคันธุลีปี ปี 2539-2540 เพื่อเสนอต่อสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม โดยมีข้อสรุปว่า เพื่อให้ป่าพรุคันธุลีได้รับการฟื้นฟู มีการจัดการและใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ควรมีการดำเนินการดังนี้

1. จัดระบบกรรมสิทธิ์ใหม่ โดยการนำที่ดินที่เป็นป่าพรุกลับคืน และปล่อยให้มีการฟื้นตัวตามธรรมชาติ

2. พื้นที่ป่าพรุคันธุลีและพื้นที่รับน้ำควรประกาศให้เป็นพื้นที่คุ้มครอง โดยมีกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์ที่ดินที่สอดคล้องกับระบบนิเวศป่าพรุ

3. ดำเนินการให้เป็นแหล่งศึกษาด้านธรรมชาติวิทยาในฐานะเป็นหนึ่งในพื้นที่ชุ่มน้ำของภาคใต้ตอนบน ที่มีการดูแลรักษาโดยชุมชน

4. ดำเนินการให้มีกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา สำหรับคนท้องถิ่นและผู้สนใจ

5. สนับสนุนความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน และปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติโดยเร่งด่วน

นโยบายของรัฐและบทบาทของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร

สำหรับชุมชนรอบป่าพรุคันธุลี ซึ่งทำการเกษตรด้วยการทำสวนไม้ผล ปลูกยางพารา และปาล์มน้ำมัน เป็นหลักนั้น มีนักส่งเสริมในจังหวัดสุราษฎร์ธานี เพียง 3-4 คน เท่านั้น ที่สนใจงานเกษตรเชิงอนุรักษ์ในแนวสิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และเข้ามามีส่วนร่วมรับฟังเรียนรู้ปัญหาจากชาวบ้านเป็นการส่วนตัวเท่านั้น แต่ไม่สามารถนำไปในระบบงานส่งเสริมได้ เพราะเจ้าหน้าที่ส่วนมากไม่เข้าใจว่า สิ่งแวดล้อมสัมพันธ์กับการเกษตรได้อย่างไร

หลังจากเกิดกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม นโยบายการส่งเสริมผักกางมุ้ง ผักปลอดภัยจากสารพิษในช่วงปี พ.ศ. 2538 ของกรมส่งเสริมการเกษตรเริ่มชัดเจนขึ้น มีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเข้าไปแนะนำส่งเสริมการป้องกันกำจัดศัตรูพืชโดยใช้ตัวห้ำ ซึ่งเป็นแมลงที่ทำลายศัตรูธรรมชาติ เข้าไปในชุมชนคันธุลี ในสวนของเกษตรกรที่ทำการเกษตรโดยวิธีธรรมชาติ ไม่ใช่สารเคมี

ตัวอย่างครอบครัวของนายจันทโชติ ภูศิลา

การศึกษาเฉพาะกรณีของจันทโชติ ภูศิลา บ้านเลขที่ 95 หมู่ที่ 7 ตำบลคันธุลี จันทโชติได้แสวงหาแนวทางหรือทางเลือกใหม่ ๆ ในการพัฒนาระบบเกษตรกรรมของตนเองจากการทดลองปฏิบัติ เป็นประสบการณ์เพื่อการพึ่งตนเอง ระบบเกษตรของจันทโชติมีรายละเอียดดังนี้

ลักษณะการปลูก มีการปลูกแบบผสมผสาน และปลูกพืชหลายชนิดแซมลงไป ในแปลงเดิมซึ่งมีเงาะ ทุเรียนปลูกอยู่ก่อนแล้วอายุประมาณ 15 ปี ขึ้นไป แต่ยังรักษาความเป็นแถวเป็นแนวไว้เพื่อสะดวกในการรดน้ำและตัดหญ้า

ชนิดพืชที่ปลูก ประกอบด้วย ทุเรียนพันธุ์ดี เงาะพันธุ์โรงเรียน มังคุด มะนาว ล้มจืด ลองกองกลางสาด ไม้ดอกไม้ประดับ เช่น หน้าวัว เต่าร้าง หมากเจ หมากงาช้าง เฟิร์น ลิบสองปันนา สะตอ จำปาตะกั่ว แก้วมดฝรั่ง กระท้อน ยอ เคี่ยม เป็นต้น

เนื้อที่ปลูกจำนวน 70 ไร่ แบ่งเป็นแปลงไม้ผล และปลูกยางพารา โดยแปลงปลูกยางพาราซึ่งอยู่ห่างไกลจากบ้านและห่างไกลจากแปลงผลไม้ได้ปรับเปลี่ยนปลูกไม้เคี่ยมแซมลงไป เพื่อต้องการให้มีป่าเพิ่มมากขึ้น ช่วยฟื้นฟูความชุ่มชื้น และให้มีระบบนิเวศที่สมบูรณ์กลับคืนมา สำหรับแปลงผลไม้จะไม่ใช้สารเคมีป้องกันกำจัดแมลงศัตรูพืช

การเปลี่ยนแปลงระบบการเกษตร

เริ่มแรกในการทำสวน จันทโชติมีการใช้สารเคมี เช่น ปุ๋ยเคมีและสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช แต่หลังจากมีครอบครัวแล้วจึงเลิกใช้สารเคมีอย่างสิ้นเชิง เพราะกลัวพิษภัยจากสารเคมี และเขาวิเคราะห์ว่าการใช้สารเคมีเป็นเพียงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น พอศัตรูตัวนี้หมดไปก็จะมีศัตรูตัวใหม่เข้ามาเพิ่มอีก หมุนเวียนกันอย่างไม่รู้จบสิ้น บางปีขายไม่ได้ราคา แต่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการลงทุนค่าปุ๋ยและสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชในราคาที่สูง จึงไม่คุ้มทุน ดังนั้นทางออกในการทำการเกษตรที่ถูกต้องจะต้องคุ้มทุนทั้งในด้านที่เป็นตัวเงิน ต้องปลอดภัยต่อสุขภาพร่างกาย และที่สำคัญจะต้องไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

รูปแบบและวิธีการทำการเกษตร จันทโชติไม่ได้ปฏิบัติตามแนวทฤษฎีที่สอนและเรียนกันมาในสถาบันการศึกษาทางการเกษตร เช่น ไม่กำหนดระยะปลูกที่ตายตัวตามตำรา ไม่จำเป็นต้องให้น้ำในช่วงเวลาที่วิชาการกำหนด แต่จะอาศัยการปลูกร่วมกับพืชอื่น จะสังเกตการอยู่ร่วมกันของพืชปรับให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ และที่สำคัญให้เป็นไปตามระบบของธรรมชาติ โดยมีหลักการที่สำคัญ ได้แก่

1. การสังเกตต้นพืชและตั้งคำถามกับตัวเองว่า ทำไมพืชอยู่ได้นาน โดยไม่ต้องใส่ปุ๋ยและสารเคมีกำจัดโรคแมลง
2. เรียนรู้ธรรมชาติ ระบบของธรรมชาติ และระบบของพืชพรรณ รวมถึงทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน
3. หาข้อสรุป ตั้งคำถามว่า ทำไมพืชมีภูมิคุ้มกัน มีภูมิต้านทานดี ไม่มีโรคระบาดทำลายในบริเวณกว้าง
4. มีเป้าหมายการปลูกเพื่อยังชีพมิได้หวังทำธุรกิจ ที่เหลือจึงนำไปขาย
5. มีความคิดว่า ระบบเกษตรจะต้องมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศ สัมพันธ์กับป่า โดยเฉพาะที่คันธูลีมีป่าพรุอันเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติอย่างดีเพื่อการเกษตร

การเรียนรู้ต่อระบบการเกษตร เดิมสวนของจันทโชติปลูกเป็นแถวเป็นแนวตามระยะมาตรฐานในทางวิชาการที่ระยะ 8×8 เมตร คือระหว่างต้น 8 เมตร ระหว่างแถว 8 เมตร ทำให้การดูแลรักษาต้องสิ้นเปลืองเวลามาก เหนื่อยมาก จึงปรับใหม่โดยปลูกให้ใกล้กัน ในขณะที่ตัดหญ้าก็เห็นต้นพืชแล้ว ทำให้เหนื่อยน้อย เป็นเทคนิคในการดูแลสวนอย่างหนึ่ง ที่สำคัญการได้ทำเองเป็นการผ่อนคลายไปด้วย ถ้าสังเกตไม้ประทุนจะเห็นเป็นแถวเป็นแนว เช่น ทุเรียน มังคุด แต่ก็มีพืชอื่นแซมอยู่ด้วย เป็นการเผื่อไว้ว่า ถ้าต้นหนึ่งต้นใดตายลงไปก็จะมีต้นใหม่ขึ้นมาทดแทน ปรากฏการณ์ลักษณะเช่นนี้เคยเกิดขึ้นกับจันทโชติเองเมื่อครั้งทุเรียนเกิดโรคโคนเน่า ทำให้ทุเรียนตายหมดทั้งสวน เนื่องจากการปลูกแบบพืชเชิงเดี่ยว ฉะนั้นจึงหันไปใช้วิธีทำให้ทุเรียนอยู่ได้นาน โดยใช้ทุเรียนพันธุ์ที่ทนทาน เช่น พันธุ์ชะนี พันธุ์ก้านยาวเป็นต้นตอ (Stock) แล้วเสียบยอดด้วยทุเรียนพันธุ์หมอนทอง ทำให้ต้านทานต่อโรคโคนเน่าได้ เคยทดลองใช้ทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองเป็นต้นตอ ปรากฏว่ายังไม่ทนทานต่อ

โรคโคนเน่าได้ดีเท่าต้นตอทุเรียนพันธุ์ชะนี จันทโชติเล่าว่าเขาทำไปด้วยทดลองไปด้วย ช่วงหนึ่งเคยมีการนำยอดพันธุ์ทุเรียนหมอนทองไปเสียบกับยอดทุเรียนนกซึ่งเป็นทุเรียนป่า และไปซื้อต้นพันธุ์ทุเรียนพันธุ์ดีจากเอกชน ประมาณเมื่อ 20 ปีก่อน ปรากฏว่าตายไปหลายต้นจึงคิดหาวิธีการใหม่ โดยการนำเม็ดยอดทุเรียนพันธุ์ชะนีมาเพาะลงในแปลง เพื่อให้รากแก้วลงดินได้ดีและมีความแข็งแรง แล้วหลังจากนั้นจึงทำการนำทุเรียนพันธุ์ดีมาเสียบยอด

นอกจากนั้น หากเขาพบไม้ในป่าที่มีรูปร่างแปลกและสวยงามก็จะนำมาศึกษาและขยายพันธุ์ เช่น ไม้ตระกูลปาล์มเป็นไม้ประดับ รวมถึงพวกเฟิร์น พริก และพืชผักสวนครัวที่กินได้

การทดลองของจันทโชติมีการเสียบข้างมั่งคุดเพื่อหวังจะให้ติดผลเร็ว ปรากฏว่าทรงพุ่มไม่สวยงาม จะมีกิ่งแผ่ออกข้าง ผลติดเร็วตั้งแต่อายุ 2-3 ปี ซึ่งต่างกับการติดผลในช่วงปกติซึ่งต้องใช้เวลา 7-8 ปี แต่ก็ไม่เลือกวิธีนี้ เป็นเพียงแค่การทดลอง นอกจากนี้ยังมีการขยายพันธุ์ไม้ในแปลงในเรือนเพาะชำพลาสติกเพื่อให้ต้นไม้ได้พักตัว และสะดวกในการเพาะชำกล้าพันธุ์ไม้ต่าง ๆ โดยการเพาะเมล็ดในถุงพลาสติกเล็กๆ ก่อนแล้วนำไปปักไว้ในเรือนพลาสติก

การเรียนรู้อีกวิธีหนึ่งได้แก่ การไปเที่ยวตามงานนิทรรศการต่าง ๆ ทั้งที่เป็นของรัฐและเอกชน เช่น งานเกษตรแห่งชาติ งานวันเงาะโรงเรียน งานของดีประจำจังหวัด เป็นต้น เพื่อเสาะหาพันธุ์ไม้ที่ดี ๆ และข้อมูลจากวิทยากรแล้วนำมาประยุกต์ใช้ในส่วนของตนเอง โดยคำนึงถึงความเหมาะสมกับสภาพของพื้นที่และอุปนิสัยของตนเอง การรับเทคโนโลยีและข้อมูลข่าวสารของเขาจึงเป็นการรับอย่างรู้เท่าทันและมองอนาคตด้านการตลาดด้วย

หลักสำคัญในการปลูก จันทโชติมีหลักในการพัฒนาระบบเกษตรของตนคือ ในสวนจะต้องมีพืชประธานและพืชแซมควบคู่กันไป ไม่จำเป็นต้องเป็นระเบียบ แต่ยึดหลักการสร้างความหลากหลายของพันธุ์พืช และการขึ้นทดแทนพืชประธานเดิมที่ต้องเสื่อมอายุลงไป เพราะต้นไม้มีการเสื่อมไปเป็นธรรมชาติจะสังเกตได้ว่าส่วนใหญ่จะมีเมล็ดไว้เพื่อให้เกิดเป็นต้นพันธุ์ใหม่สืบทอดต่อไปแทนต้นแม่ แต่เนื่องจากการจะรอลูกที่เกิดจากเมล็ดก็ช้าเกินไป จึงใช้ต้นกล้าที่โตได้ที่แล้วปลูกแซมลงไป

การปฏิบัติดูแลรักษา จะไม่ใช้สารเคมีใด ๆ ลงในสวน มีการใช้แมลงตัวห้ำปล่อยลงสวนซึ่งเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเข้ามาแนะนำส่งเสริมในระยะ 1-2 ปีมานี้ อาจจะเป็นเพราะกระแสการรักษาสิ่งแวดล้อม ทำให้นโยบายส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐมีปรับตัวเปลี่ยนวิธีเพิ่มการส่งเสริมโดยการใช้หลักแมลงที่เป็นประโยชน์เพื่อจัดสมดุลธรรมชาติ ส่วนการให้น้ำจะมีการใช้สปริงเกอร์หรือระบบการให้น้ำแบบเป็นฝอยพ่นไปที่ต้นพืช โดยสูบน้ำจากบ่อซึ่งขุดไว้รอบพุ่ม แล้วหว่านปุ๋ยลงแปลง ในช่วงการเก็บเกี่ยวจะมีการคัดผลที่โตได้ขนาด มีพ่อค้ามาซื้อถึงสวนและให้ราคาดี เพราะเป็นที่ทราบกันว่าสวนนี้เลิกใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชมาแล้วไม่ต่ำกว่า 10 ปี

การเกษตรกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการพัฒนาวิธีคิดอีกขั้นหนึ่งของจันทโชติ สิ่งสำคัญคือการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรโดยวิธีชาวบ้าน กล่าวคือ สภาพพื้นที่ชุมชนคันธุลี โดย

เฉพาะหมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 7 เกษตรกรจะอาศัยอยู่รอบ ๆ บริเวณป่าพรุ ดังนั้นวิถีจัดการน้ำเพื่อการเกษตรของชาวบ้านคือ การขุดบ่อขนาดเล็กริมขอบป่าพรุ ซึ่งได้น้ำที่ใสสะอาด ใช้รดต้นไม้และไว้ใช้อุปโภคบริโภคในครัวเรือน พร้อมกันนั้นจันทโชติเป็นแกนนำสำคัญของชุมชนในการร่วมกันจัดการทรัพยากรน้ำให้เกิดความยั่งยืนคือ การอนุรักษ์และดูแลรักษาป่าพรุอันเป็นแหล่งให้กำเนิดน้ำ รวมถึงการพัฒนาให้ป่าพรุมีประโยชน์และคุณค่ามากกว่าการเป็นแหล่งกักเก็บน้ำเพื่อการเกษตร ชุมชนค้นคว้าวิจัยพัฒนาป่าพรุให้เป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติ พร้อม ๆ กับการสร้างจิตสำนึกให้แก่สาธารณะในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเชื่อว่าถ้าเข้าใจธรรมชาติ เข้าใจป่า เข้าใจสัตว์ป่า ก็ต้องให้ไม้ป่าเพื่อให้สัตว์ป่าได้อยู่อาศัย ถ้าเกิดภูมิเมตตาต่อสัตว์ในป่าพรุ ป่าพรุก็จะเกื้อกูลต่อมนุษย์ ถ้าจะให้น้ำในป่าพรุอยู่ได้นานก็ต้องช่วยกันอนุรักษ์ป่าพรุไว้ให้ได้

เดิมกระบวนการในการจัดการป่าพรุเพื่อการเกษตร เริ่มเมื่อปี 2505 โดยจันทโชติเริ่มทำอยู่เพียงคนเดียว เขาจึงพยายามหาเพื่อนที่คิดคล้ายกัน เริ่มตั้งแต่การพูดคุยกันในวงเล็ก ๆ เมื่อพบกันในงาน คอยกันที่บ้านบ้าง ในระยะแรกการทำงานทางความคิดยังเป็นไปในลักษณะหลวม ๆ ต่อมาเมื่อเกษตรตำบลคนหนึ่งซึ่งปัจจุบันได้เสียชีวิตไปแล้วได้รับรู้วิธีคิดในการอนุรักษ์ป่าพรุของจันทโชติ จึงนำเรื่องรวบรวมไปบอกเล่าแก่เพื่อนเจ้าหน้าที่เกษตรด้วยกัน ซึ่งในขณะนั้นมีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเพียงกลุ่มเล็ก ๆ ไม่กี่คนที่สนใจการทำงานในแนวอนุรักษ์และได้เข้ามาร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลแนวทางการอนุรักษ์ประกอบกับการเข้ามาศึกษาวิชาญสภาพตำบลซึ่งเป็นโครงการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมหาวิทยาลัยบริติชโคลัมเบีย จึงยิ่งทำให้ขบวนการอนุรักษ์ป่าพรุของชาวบ้านค้นคว้าเริ่มมีกำลังใจและมีความหวังขึ้นมา และเมื่อเกิดการบุกรุกทำลายป่าพรุของนายทุนจากภายนอกชุมชนเพื่อสร้างสวนปาล์มน้ำมัน เพราะปาล์มน้ำมันเป็นที่สนใจของบรรดาเหล่านายทุนในจังหวัดสุราษฎร์ธานี และจังหวัดใกล้เคียงกันอย่างแพร่หลาย ในที่สุดได้นำไปสู่การเกิดกลุ่มอนุรักษ์ป่าพรุของชุมชนจนถึงปัจจุบัน

ปัจจัยเงื่อนไขที่มาของแนวคิด จันทโชติ ภูศิลป์ ได้รับอิทธิพลทางความคิด 4 แหล่งที่สำคัญดังนี้

1. คำสอนจากท่านพุทธทาสภิกขุแห่งสวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งท่านเคยถามในสมัยเป็นนักเรียนว่า เมื่อจบการศึกษาแล้วจะไปทำอะไร จันทโชติตอบไปอย่างไม่ลังเลใจว่า จบแล้วไปทำสวน ซึ่งผิดกับนักเรียนคนอื่น ๆ ที่ส่วนใหญ่จะตอบกันว่า เมื่อเรียนจบแล้วก็จะไปเป็นหมอ เป็นทนาย รับราชการ เป็นต้น และท่านพุทธทาสได้กล่าวต่อไปว่า ในการทำสวนจะต้องอนุรักษ์ป่าไว้ อย่าไปทำลายและต้องทำสวนด้วยจิตว่าง อิทธิพลจากคำสอนของพุทธทาสจึงมีอิทธิพลต่อจันทโชติมากที่สุด

2. การปมเพาะประสบการณ์จากครอบครัว โดยเฉพาะบิดา เป็นกำนันและเป็นนักอนุรักษ์ที่มีบทบาทสำคัญมาก่อนต่อป่าพรุผืนนี้ จึงทำให้ครอบครัวจันทโชติเห็นความสำคัญของป่า และรักป่าเป็นชีวิตจิตใจ

3. สถาบันการศึกษาคือ โรงเรียนเกษตรกรรมชุมพร ซึ่งมีการเรียนการสอนเกี่ยวกับวิชาการเกษตรกรรมแผนใหม่ เน้นการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมี และเครื่องทุ่นแรงทางการเกษตร เป็นวิชาการเกษตรแผนใหม่ตามแนวปฏิบัติเขียว กรอบคิดเหล่านี้มีผลต่อความคิดของจันทโชติด้วยในระดับหนึ่ง

4. จากบุคคลภายนอก เช่น การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการจากมหาวิทยาลัย สถาบันการศึกษาต่าง ๆ การเข้าร่วมการประชุม เสวนา เกี่ยวกับความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ประสบการณ์เหล่านี้เป็นการหนุนเสริมให้เขามีความมั่นใจสูง และไม่มีความรู้สึกลัวต่อสื่ออย่างโดดเดี่ยว

บทสรุป

ชุมชนรอบป่าพรุคันธุลีเป็นชุมชนที่เกิดใหม่จากการอพยพของผู้คนหลายพื้นที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำให้เห็นจุดอ่อน จุดแข็ง และโอกาส กลุ่มอนุรักษ์ป่าพรุคันธุลีซึ่งเป็นองค์กรชาวบ้านที่ดูเหมือนมีความเข้มแข็ง แต่เป็นการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ การจัดการองค์กรยังขาดความเป็นเอกภาพและไม่มีพลัง มีแกนนำเพียงไม่กี่คนที่สามารถดึงทรัพยากรจากภายนอกเข้ามาได้ทั้งหมด บุคลากร และวิชาการ แต่ขณะเดียวกันจุดแข็งก็มีมาก เช่น ศักยภาพของพื้นที่อุดมสมบูรณ์ด้วยป่าพรุธรรมชาติที่มีน้ำจืด พันธุ์พืชหลากหลาย วิถีชีวิตที่คนอยู่ร่วมกับป่า อาศัยป่าเป็นแหล่งอาหารและรายได้ สามารถที่จะปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตรเพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะธรรมชาติที่เอื้ออำนวยได้ มีผู้นำชุมชนที่มีความเข้าใจมีความรู้ความสามารถที่จะบริหารจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า และระบบการผลิตการเกษตรให้มีประสิทธิภาพได้ ขณะเดียวกัน การมีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนเข้าไปสนับสนุนและส่งเสริมให้มีประสิทธิภาพได้ การเข้าไปสนับสนุนและส่งเสริมให้มีแผนแม่บท ก็น่าจะเป็นช่องทางให้การดำเนินงานด้านป่าพรุกับการพัฒนาการเกษตร ดำเนินไปได้อย่างสอดคล้องเหมาะสม ระบบนิเวศกลับฟื้นคืนมา สำคัญร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน และการปกป้องป่าพรุผืนนี้ไว้ โดยการจัดการน้ำธรรมชาติจากป่าพรุอย่างยั่งยืนเพื่อความมั่นคงทางการเกษตร

ในส่วนขอระบบเกษตรกรรมและกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้น เนื่องจากชุมชนคันธุลีบริเวณรอบป่าพรุ เป็นชุมชนเกิดใหม่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ดังนั้น การเรียนรู้และการถ่ายทอดประสบการณ์ทางด้านการเกษตรเป็นการรับแนวคิดและอิทธิพลจากส่วนกลาง ซึ่งเป็นการเกษตรที่ใช้ปัจจัยการผลิตที่เน้นการเพิ่มผลผลิตต่อหน่วยพื้นที่ เช่น พันธุ์ ปุ๋ยเคมี สารเคมีอันตราย เป็นต้น วิธีการดังกล่าวไม่นำไปสู่การพัฒนาการเกษตรที่ยั่งยืน ที่สำคัญคือ ปัญหาด้านมลพิษทางสิ่งแวดล้อม

ดังเห็นได้จากการรายงานการศึกษาของมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าพบว่า น้ำเพื่อการเกษตรตามบ่อแนวรอบป่าพรมีสารเคมีอันตรายเกินกว่าเกณฑ์มาตรฐานที่กำหนด วิถีชีวิตของชุมชนคันธุลีต้องมีป่าพรุที่ชาวบ้านเข้ามาใช้ประโยชน์ในการจับสัตว์น้ำ เก็บของป่า เป็นที่รวบรวมของความหลากหลายทางชีวภาพ และเป็นที่รองรับน้ำที่สำคัญ การทำการเกษตรจึงเป็นลักษณะพึ่งพาซึ่งกันและกัน ระหว่างธรรมชาติกับแปลงเกษตรสิ่งทีมนุสรณ์สร้างขึ้นน่าจะผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมกับวิชาการสมัยใหม่ที่สอดคล้องกัน

ทางเลือกใหม่สำหรับชุมชนคันธุลีคือ ต้องนำคุณค่าของป่าพรมกลับคืนมา ให้สิทธิชุมชนมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยรัฐและภาคเอกชนสนับสนุน แต่การตัดสินใจนั้น ชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจ สิ่งสำคัญรูปแบบการเกษตรแนวใหม่ในบริเวณป่าพรมควรมีลักษณะเฉพาะที่ต่างจากการทำการเกษตรทั่วไปที่ใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น แต่ควรเป็นรูปแบบการทำการเกษตรที่ปลอดจากสารเคมีโดยสิ้นเชิงเพื่อสร้างความสมดุลของป่าพรุ เกษตรป่าพรุที่พัฒนารูปแบบและวิธีการให้สอดคล้องกลมกลืนกับความเป็นจริงของธรรมชาติ สิ่งสำคัญคือ การจัดการน้ำธรรมชาติบริเวณป่าพรุเพื่อรองรับการปลูกพืชในแปลงเกษตรที่มีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงในอนาคต โดยเฉพาะการรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการน้ำและการจัดการป่าพรุ โดยองค์กรชุมชนมีส่วนร่วมบนพื้นฐานการครอบครอง การใช้ประโยชน์ และการอยู่ร่วมกันในชุมชนมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน

ในการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรของชาวบ้านโดยการขุดบ่อรอบบริเวณป่าพรุเพื่อสูบน้ำไปใช้ในการเกษตร เป็นการจัดการทรัพยากรน้ำธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์เชิงนิเวศ ในขณะเดียวกันการออกมาต่อสู้ปกป้องผืนป่าพรุของชาวบ้านและพัฒนากลายเป็นกลุ่มอนุรักษ์ไว้เพื่อรักษาน้ำใช้การเกษตรสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดอย่างเชื่อมโยง เป็นองค์รวมของชาวบ้าน ดังคำกล่าวของผู้นำชุมชนคนหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากพุทธศาสนิกชนว่า “ในการทำสวนจะต้องอนุรักษ์ป่าไว้ อย่าไปทำลาย และต้องทำสวนด้วยจิตว่าง” ป่าพรุเหลือต้นไม้ใหญ่ไม่มากนัก ต่อไปน้ำจะแห้ง น้ำที่จะรักษาป่าพรุไว้ให้ลูกหลาน”นี่คือวิสัยทัศน์ของชาวบ้านป่าพรุคันธุลีที่มองอนาคตเพื่อคนรุ่นหลัง

สิทธิชุมชนของชาวบ้านคันธุลีจึงเป็นสิทธิในการจัดการทรัพยากรเพื่อการเกษตรอย่างยั่งยืนเพื่อประโยชน์ของชุมชน และโดยชุมชนมีส่วนร่วม การจัดการทรัพยากรภายใต้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเชื่อมโยงถึงการจัดการป่าพรุอย่างเป็นระบบและนำไปสู่ความยั่งยืนในอนาคต การร่วมในการกำหนดแผนแม่บทชุมชน การตรวจสอบโครงการต่าง ๆ ของรัฐที่จะส่งผลกระทบต่อชุมชน รวมทั้งการกำหนดรูปแบบและวิธีการทำการเกษตรในเขตป่าพรุของเกษตรกร